

A KISEGÍTŐ HONVÉD KARHATALOM ÉS AZ ELLENÁLLÁS BUDAPESTEN, 1944–1945*

A több mint 7000 fővel rendelkező¹ kiegészítő honvéd karhatalom (közkeletű nevén: „KISKA”) történetével szinte minden, a magyar ellenállás történetével foglalkozó – e tanulmányban is hivatkozott – szakirodalomban találkozunk. Számos KISKA alakulat vált katonaszökevények, zsidóknak minősített állampolgárok és a legkülönbözőbb ellenzéki erők mentőhelyévé, amellet, hogy egyes kiegészítő karhatalmi egységek a fegyveres ellenállásban is részt vettek. Ennek fényében meglepő, hogy egy ma már könyvritkaságnak számító, az 1980-as évek közepén megjelent ismeretterjesztő kiadványon túl nem készült átfogó összefoglalás ezekről az csapatokról.² A téma legszakavatottabb ismerője, Gazsi József is csupán a Gidófalvy Lajos vezette angyalföldi csoport történetéről jelentetett meg egy gazdag forrásbázison alapuló – ám az 1970-es évek szemléletét tükröző – regényszerű történeti munkát, emellet néhány résztanulmány és rövid összefoglalás fűződik nevéhez.³

A hallgatás ideológiai-szemléletbeli és módszertani okokkal egyaránt magyarázható. Ami az előbbit illeti, a második világháború alatti németellenesség mindig is átideologizált, sőt átpolitizált téma volt Európában. Míg Nyugat-Európában az ellenállást felnagyították, elhallgatva a kollaboráció jelenségét,⁴ addig a vasfüggöny keleti oldalán egyfajta „szovjetizált” üdvtörténet dominált évtizedeken át.⁵ A nyilas hatalom által megalakított, rendkívül heterogén összetételű KISKA-t nem vagy csak komoly kozmetikázás árán lehetett a szocialista partizánkultuszba illeszteni. Ez a történészek és politikusok által kanonizált, jóllehet idővel puhuló mesternarratíva ugyanis a kommunista „vonal” által vezetett antifasiszta harcra szolt.⁶ Az ellenállásban részt vett KISKA csapatokban eszerint „majdnem

* A kutatást a PD 124292 azonosítószámú NKFIH pályázat támogatása tette lehetővé.

¹ Ungváry Krisztián: Budapest ostroma. Bp. 2016. 69.

² Sterl István: A KISKA-alakulatok és a budapesti ellenállás. Bp. 1984.

³ Gazsi József: Egy zászlóalj krónikája. Ellenállók Angyalföldön. Bp. 1972.; *Uő*: A XIII/1. honvéd kiegészítő karhatalmi zászlóalj történetéből. Hadtörténelmi Közlemények 14. (1967) 35–64.; *Uő*: A honvédség kiegészítő karhatalom helye, szerepe a magyar ellenállásban. Új Honvédségi Szemle 45. (1991) 12. sz. 35–42.

⁴ A „resistancialisme” jelenségéhez lásd Robert Gerwarth – Robert Gillea: Resistance and collaboration in the second world war as transnational phenomena. *Journal of Modern European History* 16. (2018) 177–178.

⁵ Françoise Mayer: Conclusions. In: Communists and Uprisings. Ritualisation of Remembrance of the Anti-Nazi Uprisings in Central Europe (1945–1960). Ed. Michal Kšiňan et al. Kraków 2012. 221., 223.

⁶ A magyarországi ellenállás fogalmi és módszertani problémáihoz lásd Pócs Nándor: Palota-ellenállás. *Betekintő* 11. (2018) 1. sz. (<https://bit.ly/2PsTnXt>, letöltés 2020. jan. 19.)

mindenütt kimutatható a kommunista vagy más baloldali szervezetekhez fűződő kapcsolat” vagy éppen a „beépülés”.⁷ A rendszerváltozás után aztán a honi történetészsakma figyelme elsősorban a különböző politikai rendszerek működésének bemutatására koncentrált 20. századi történelmünk kapcsán. S bár a világháború, a holokauszt vagy éppen a honi szélsőjobboldal története ma már alaposan megvizsgált területnek számít, a KISKA-féle liminalitásokra annak ellenére nem jutott figyelem,⁸ hogy az ellenállásokkal foglalkozó nemzetközi szakirodalomban újabban éppen ezek a „határátlépők” – s velük a kollaboráció–kooperáció–ellenállás összetett jelenségei – kerültek előtérbe.⁹

A kutatóknak a téma sok évtizedes túlideologizáltsága mellett azzal a módszertani problémával is számot kell vetniük, hogy az ellenállás és az illegálitás – tértől, időtől, rezsimektől függetlenül – kevés nyomot hagy maga után. Ekképp a rekonstrukciós munkához nagyon kevés korabeli dokumentum áll rendelkezésünkre. Az egykor megtörtént(nek vélt) eseményeket valósággal belepik a legkülönbözőbb motivációjú, kontrollforrásokkal nehezen ellenőrizhető visszaemlékezések, ráadásul – a mi esetünkben legalábbis – az összeomlóban lévő államigazgatás vonatkozó iratanyaga is csak hevenyészetten maradt fenn. S ha ez nem lenne elég: az oral history ideje is elmúlt. Szereplőink ma már örök álmutkat alusszák, megszólíthatatlanok, s ezzel megannyi információ elérhetetlenné vált. Mindezen nehézségek dacára a kutatók helyzete akkor sem reménytelen, ha az alábbiakban felsorolt események pontos rekonstruálása több esetben nem lehetséges. Lehetőség nyílik ugyanis a résztvevők alaposabb szemügyre vételére és életpályájukon keresztül az ellenállás(ok) társadalmi beágyazottságának újragondolására. Módszertanilag pedig egyrészt a különböző visszaemlékezések ütköztetése, másrészt újabbak – például 1945 utáni állambiztonsági anyagok – bevonása és elemzése lehet járható út. Ráadásul olyan korabeli forráscsoportok is rendelkezésünkre állnak (például a mentőszolgálat esetnaplói), melyek a témában eddig nem kaptak kellő figyelmet.

⁷ *Pintér István*: Magyar antifaszizmus és ellenállás. Bp. 1975. 446.

⁸ A liminalitás fogalmával az antropológusok a „következő struktúrát” megelőző „átmeneti folyamatokat” jellemzik. *Szakolczai Árpád*: Marginalitás és liminalitás. Státuszon kívüli helyzetek és átértékelésük. *Regio* 23. (2015) 2. sz. 11.

⁹ Vö. például *Jozo Tomasevich*: War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration. Stanford 2002.; *Ulrich von Hassel*: The Ulrich von Hassel Diaries. 1938–1944. The story of the Forces Against Hitler Inside Germany. Barnsley 2011.; *Olivier Wieviorka*: Histoire de la Résistance. Paris 2013.; Lithuania in 1940–1990. Ed. Arvydas Anušauskas et al. Vilnius 2015.; *Deák István*: Európa próbatétele. Együttműködés, ellenállás és megtorlás a második világháború alatt. Bp. 2015.; *Jochen Boehler – Jacek Młynarczyk*: Collaboration and Resistance in Wartime Poland (1939–1945). A Case for Differentiated Occupation Studies. *Journal of Modern European History* 16. (2018) 225–246.

A KISKA létrejötte és felépítése

„Kisegítő karhatalmi alakulatok” már 1943 augusztusától működtek Magyarországon. Felállításukról egy 1943. augusztus 16-ai belügyminisztériumi rendelet intézkedett. Ez a „KISKA” a rendőrség felügyelete alatt, „a közbiztonság fokozottabb védelméért” jött létre „fedhetetlen előéletű, nemzethűség szempontjából kifogástalan” önkéntesekből. Tagjaik polgári ruhában szolgáltak, ám arcképes igazolvánnyal rendelkeztek és „posztból vagy hasonlószerű anyagból készült búzavirágszínű karszalagot viselnek, amely a rendőrhatalom körpecsétjével van ellátva és »Rendőri karhatalom« szavak vannak a karszalagon fekete betűkkel nyomtatva”.¹⁰

Ezzel szemben az ellenállással foglalkozó munkákban tárgyalt KISKA valójában „kisegítő honvéd karhatalom” volt. Elődjének az 1944. szeptember 22-én kelt miniszterelnöki rendelettel létrejött Nemzetőrség tekinthető. A Nemzetőrség feladatai közé tartozott a „kisebbségi ellenséges partizán és ejtőernyős csoportok leküzdése”, a „szabotázs cselekmények megelőzése és elhárítása”, a „katonai szempontból fontos vagyontárgyak őrzése” illetve „szükség esetén a működő seregtest-parancsnokságok rendelkezései szerint a hadműveletek hátsó területének biztosítása”.¹¹ Az árnyalt, ideológiamentes megfogalmazás a Lakatos-kormány által tervezett „kiugrás” miatt volt indokolt, hiszen ekképp a szöveg szovjet- és/vagy németellenes szándékok igazolására egyaránt alkalmasnak bizonyulhatott (volna). Mivel a Nemzetőrséget a csendőrség és a rendőrség kisegítő alakulatának szánták, a rendelet végrehajtásáról formailag a belügyminiszter (Bonczos Miklós) és a honvédelmi miniszter (Csatay Lajos) gondoskodott. Ezzel együtt a konkrét ügyekben (szervezés, felfegyverzés, elhelyezés) a kerületi leventeparancsnokságoknak kellett eljárniuk, mivel a nemzetőr egységek zömét 18–20 éves leventékkel kívánták feltölteni.¹² A Nemzetőrségben a hatalomra jutott nyilas kormányzat – okkal – nem bízott.¹³ 1944. november 4-én ezért egy honvédelmi miniszteri rendelettel névleg megszüntették a szervezetet. Ez azonban csupán formalitásnak bizonyult, mivel a vonatkozó rendelet csak a fegyverek és felszerelés ügyében

¹⁰ A kisegítő karhatalmi alakulatok felállítása. 8 Órai Ujság, 1943. augusztus 19. 3. A hivatalos szöveghez lásd Budapesti Közlöny, 1943. augusztus 18. 5–6.

¹¹ A m. kir. minisztérium 3.430/1944. M. E. számú rendelete a nemzetőrségről. Honvédségi Közlöny, 1944. szeptember 27. 1.

¹² *Gazsi J.*: Egy zászlóalj krónikája i. m. 16.

¹³ A kiugrás fegyveres biztosítására történő készülődést érzékelteti a honvédelmi miniszter – vitéz Bély Alajos vezérezredes által kézjegyzett – 1944. október 9-ei rendelete, amely határozott a lakosság kezén lévő fegyverek beszolgáltatásáról a Nemzetőrség részére. Budapesti Közlöny, 1944. október 13. 8. Bély a Nemzetőrség és a leventék országos parancsnoka volt. A nyilasok 1944. október 16-án le tartóztatták. *Bartha Ákos – Pócs Nándor – Szécsényi András*: Egy hosszan „ébredő” túlélőművész. Zsabka Kálmán pályarajza (1897–1971) II. Múltunk 64. (2019) 3. sz. 235.

tartalmazott kisebb változtatásokat, vagyis a legtöbb esetben csupán átnevezés történt („kisegítő honvéd karhatalomra”).¹⁴

A KISKA alakulatok tagjai – a „kisegítő karhatalmi alakulatokhoz” hasonlóan – általában polgári ruhában teljesítettek szolgálatot, ám velük ellentétben a csendőrökre emlékeztető kakastollas katonasapkát és – a visszaemlékezésekben sok gondot okozó, bár nem árpád sávós, hanem nemzeti színű¹⁵ – karszalagot viseltek, akárcsak a nyilasok. A KISKA parancsnoksága a Hadik lakatanyában székelt Barczaujfalusy Egon nyugalmazott vezérőrnagy vezetésével,¹⁶ akinek helyetteseként Ujlaky Jenő ezredes, a fővárosi levante parancsnok ténykedett. A KISKA országos szervezet volt, de „legtökéletesebben” Budapesten épült ki. Mint Gazsi József kandidátusi értekezésében hangsúlyozta, a kisegítő honvéd karhatalom általánosságban nem tekinthető ellenálló szervezetnek, mivel egyes alakulatokat a nyilasok befolyásoltak, míg mások passzívák maradtak.¹⁷ Ennek ellenére számos egység élén olyan német- és nyilasellenes személyek voltak, akik kapcsolatban álltak a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága (MNFFB) 1944. november 22–23-án lebukott vezérkarával. Úgy is fogalmazhatunk, a MNFFB lefejezése után a KISKA volt a legpotensebb, fegyverrel rendelkező ellenálló erő a fővárosban, jóllehet – mint látni fogjuk – a legalitás fenntartása sajátos játékszabályokra kényszerítette őket. Tevékenységük komolyságát jelzi, hogy a Nemzeti

¹⁴ Uo. 244.

¹⁵ Ráadásul az egyenruhás, „fedett” embermentést gyakran a nyilasok stílusában hajtották végre a kis-kások. Vö. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.9. V-65804 – Bódi Béla. Ezeket a jelenségeket nem volt nehéz rosszhiszeműen interpretálni. Vö. például Uj Szó, 1946. április 18. 2. A magyar ellenállást övező szövevényt jól érzékelteti a KISKA alakulatok összekötőjének, Bódi Bélának az esete, aki korábban „rongyos gárdista” és „turáni vadász” volt, jóllehet 1938-ban az SZDP sorait erősítette. Bódi 1945 után a dél-budai Népgondozó Hivatal vezetőjeként szapult a kitelepített németek földjével üzerkedő huszonöt fős „álpártizán” csoportot, például az 1944 végén a XIV/2 KISKA szakaszvezetőjeként ténykedő Csutor József rendőrkapitányt. Demokrácia, 1946. április 7. 1–2. Egy, a cikk megjelenése után két nappal írt ügynökjelentés mégis arról tudósít, hogy éppen a „reakciós” Bódi játszik „teljhatalmú urat” hivatalában, és szítja a telepesek és a „svábok” közti feszültséget. Jelentés, 1946. ápr. 9. ÁBTL 3.1.9. V-65804 – Bódi Béla. Bódit utóbb le is tartóztatták; ő lett az 1948-as rongyos gárdista per egyik kulcsszereplője – előbb feljelentőként, majd vádlottként. A nehezen érthető fordulatok hátterében az állambiztonság machinációi állnak. Bódit ugyanis beszervezték. Ügynökként „kiemelkedő munkát végzett többek között a rongyos-gárdisták feldolgozásában, melyben halálos ítélet is született. [...] Munkája elismeréseképpen több esetben részesült pénzjutalomban.” Bódi a hetvenes évek elején megkapta a Partizán Emlékérmét is. Határozat. 1973. márc. 7. ÁBTL 3.1.9. V-65804 Bódi Béla. Ekkoriban már a „Bódi-csoportról” is olvashattak az ellenállás iránt érdeklődők. Ország-Világ 14. (1970) 9. sz. 4–5. és 10. sz. 4–5.

¹⁶ Esti Ujság, 1942. október 9. 5.

¹⁷ Gazsi 17 „markánsan” ellenálló egységet regisztrált. Gazsi József: Antifasiszta ellenállás Budapesten 1941–1944. Kandidátusi értekezés. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár, D/14.302. (a továbbiakban: Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302.) 432–437. Számos nem ellenálló KISKA egységről olvashatunk az alábbi vaskos dokumentumkötetben: *Hingyi László*: Budapest ostroma 1944–45. Források Budapest ostromának történetéből. Bp. 2018.

Számonkérő Szervezet budapesti részlegének energiáit főképp a kisegítő honvéd karhatalom kötötte le az ostromlott fővárosban.¹⁸

Az alábbiakban azoknak a budapesti KISKA alakulatoknak a történetét tekintem át *kerületenként*, melyek bizonyíthatóan jelentékeny szerepet játszottak az ellenállásban, valamint az ember- és értékmentésben. Külön kitérek a parancsnokok (gyakorta meglepő) életútjára is.

A XIII/1 KISKA

A KISKA legjobban szervezett egysége az angyalföldi székhelyű XIII/1 alakulat (utóbb zászlóalj) volt. Élén az a Gidófalvy Lajos főhadnagy állt, aki a székelyföldi Bögözön, egy vasúti pályaőr gyermekeként látta meg a napvilágot 1901-ben. Gidófalvynak tizenegy testvére volt, így hamar meg kellett szoknia az alkalmazkodást és a nélkülözést. Pályája is zaklatottan alakult. A Marosvásárhelyen szerzett érettségét követően Budapesten tanult, de a Közgazdasági Egyetemen végzett stúdiumai félbemaradtak, és a fiatalember egy erdélyi ismerősének szövődésében könyvelőként dolgozott. Ezt követően, 1927 és 1932 között katonai szolgálatot teljesített őrmesterként, majd a Földművelésügyi Minisztériumban lett rapidíjas, mielőtt magáncégek alkalmazottjaként kezdett volna dolgozni.¹⁹ 1938-ban újra behívták, s immáron hivatásos állományba került zászlósként. Leventeparancsnok lett Angyalföldön, ahol szociális érzékenységének köszönhetően hamar népszerűvé vált a munkásifjak körében.²⁰ Gidófalvy valóban nem érte be a nebulók csuklózta-tásával: az ellenállásban később szintén aktív Muharay Elemérről barátságot kötve előbb leventeszínpadot alapított Angyalföldön, majd 1942-ben Levente Központi Színjátzó Csoportot hoztak létre, hogy népdalokkal és néptáncokkal erősítsék a fiatalok magyarságtudatát.²¹ Gidófalvynak arra is volt energiája, hogy tervet dolgozzon ki a fiatalok önálló életét pénzügyileg megalapozó levente-takarékegyesületek megalakítására.²² Az erdélyi születésű, 1942-től már főhadnagyi rangban szolgáló, agilis leventeparancsnok üdvözölte a revíziós sikereket, ami azonban nem akadályozta abban, hogy az újvidéki vérengzés idején embereket mentsen. Sőt, maga is

¹⁸ Kovács Zoltán András: A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Máriabesenyő–Gödöllő 2009. 132.

¹⁹ Török Loránd fhdgy: Gidófalvy Lajos életrajza és tevékenysége. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (a továbbiakban: PtSzL) II. 682. 1. ő. e.

²⁰ Gazi J.: Egy zászlóalj krónikája i. m. 32–39. A fejezet hivatkozás nélküli adatainak ez a munka a forrása.

²¹ Ohati Nagy László: Kilencvenéves lenne Muharay Elemér. Honismeret 20. (1992) 1. sz. 18–19. Muharay 1941-ben lett a „leventék központi népi együttesének” a vezetője. M. Kiss Sándor – Vitányi Iván: A magyar diákok szabadságfrontja. Bp. 1983. 32.

²² Elképzeléseit a Leventék Országos Gazdasági Szövetkezésének elnöki tanácsulása is tárgyalta. Nemzeti Ujság, 1942. április 25. 8.

Bácskába utazott, s miután egy hontalanná lett, zsidónak minősített állampolgárért is közbenjárt, hadbíróság elé állították és elítélték.²³ Ennek ellenére 1943-ban a kormányzótól Nemzetvédelmi Keresztet kapott.²⁴

Gidófalvy mint levante körzetparancsnok felettesétől, a később háttérben maradó Ember József őrnagytól kapott utasítást az angyalföldi nemzetőrszázad megalakítására.²⁵ A kezdeti szervezés meglehetősen vontatottan haladt, s az érdemi munka csupán a nyilas hatalomátvétel után kezdődött meg a körletül szolgáló Vilmos főherceg laktanyában. A katonaruhák és a fegyverzet beszerzése sem volt egyszerű feladat, de a század tagjai igen leleményesek voltak e téren, akárcsak az élelmezésben, amit olykor rekvirálással oldottak meg. Kalandos – és nem éppen legális – úton szép számmal szereztek maguknak gépjárműveket is. Az 1944 novemberétől XIII/1 KISKA név alatt működő alakulatnak hamar híre ment, és egyre-másra érkeztek olyan katonaköteles emberek, akik nem akartak a hungarista hadseregben szolgálni. Stumpfel-Zalán Lajos így emlékezett ezekre az időkre: „a Dören-féle asztalosárugyárban dolgoztam. A szomszédban lakott Gidófalvy fhdgy, akit ismertem, mert gyerekei részére grátisz árut szoktam kiadni. Neki panaszkodtam, hogy a hadiüzemi pk. útján le akarnak csukatni és kértem, hogy segítsen.” Gidófalvy behívóval segítette ki ismerősét,²⁶ hasonlóan megannyi szökött katonához, munkaszolgálatoshoz és fegyvertől nem irtózó angyalföldi vagányhoz. Mindennek következtében a létszám decemberre 1300 főre nőtt. Ami a vezérkart illeti, a parancsnokot szükség esetén „Szőnyi Szűcs András” (Schwartz András) helyettesítette, míg „az 1. század parancsnoka Szepesvári Béla tartalékos zászlós, Gidófalvy régi bizalmi embere lett”. A 2. századot az a Kapocsfy Imre vezette, akit a Felszabadító Bizottsággal szoros kapcsolatot tartó – szintén „turáni vadász”²⁷ – Kiss Ferenc küldött az egységhez. Kálmánfi Ferenc zászlós a 3., (Vecsey) Horváth Tivadar a 4. század parancsnoka, „mindketten szökött katonatisztek voltak”.²⁸ Az sem mellékes körülmény, hogy az angyalföldi orvhalász Kálmánfi 1940 novemberében belépett a nyilas pártba,²⁹

²³ Farkas Endre. „Gidófalvy Lajos fhdgy ellen fegyelem és rend elleni vétség” miatt emelt vád hadbírószági tárgyalására szóló idézés. 1942. dec. 14. ÁBTL 3.1.9. V-36646. Vö. *Gazsi J.*: Egy zászlóalj krónikája i. m. 41.

²⁴ Budapesti Közlöny, 1943. november 14. 9.

²⁵ Embert 1945-ben igazolták. Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HIM HL) AKVI 4579 – Ember József

²⁶ Önéletrajzi kiegészítő. Stumpfel-Zalán Lajos. 1961. jan. 7. ÁBTL 2.8.1. BM Központi fogyatéék 6521.

²⁷ *Bartha Ákos*: Bajcsy-Zsilinszky Endre. Életút és utóélet. Bp. 2019. 465. A fajvédő ellenállást erősítő Turáni Vadászok Országos Egyesületéhez lásd *Ablonczy Balázs*: Keletre magyar! A magyar turanizmus története. Bp. 2016. 164–167.

²⁸ *Gazsi József*: A XIII/1. honvéd kiegészítő karhatalmi zászlóalj történetéből i. m. 42.

²⁹ Katonai elhárító. Kérdőjegy. 1949. dec. 24. ÁBTL 3.1.9. V-87724. Kálmánfi Ferenc és társai. Vö. „Abban, hogy milyen lettem, sokat számított [...] az orvhalászat. Apám rézesztergályos volt szakmája szerint – de a húszas-harmincas években többnyire munkanélküli. A Rákos-patak torkolatához, a Dunára jártunk mi, sihederek, a halat pedig vittük a Lehelre [Lehel piacra – B. Á.] eladni. Alkalmi

majd a keleti fronton partizánvadászként szolgált, amiért a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével tüntették ki.³⁰ A Nemzetvédelmi Kereszttel dekorált Horváth főhadnagy pedig – a zászlóalj egyetlen tényleges tisztje – alighanem „rongyos gárdistaként”³¹ edződött a gerillaharcban.³²

Gidófalvy tehát a „(szélső)jobboldali elemekkel” is megtalálta a közös hangot. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a gyárakban dolgozó fiatalokkal, munkásvezetőkkel, mindemellett a gyárak tisztviselőivel, valamint – pozíciójánál fogva – a vállalatok élére állított katonai parancsnokokkal is jó kapcsolatban volt. E tarka egyveleget illetően megállapítható, hogy 1944 őszére a hatalmi és osztályhelyzetet képes volt felülírni egy közös érdek: a gyárak leszerelésének és Németországba szállításának megakadályozása. Novembertől a Vilmos laktanya kikülönített részlegei biztosították állandó őrseget a kerület üzemeiben, emellett a gyárak dolgozóiból is szerveztek – a nyugatra hurcolást ekképp elkerülő – fegyveres csoportokat, amint azt számos angyalföldi gyár (Elzett, Orion, Láng stb.) vezetőségének 1945-ös igazolása is bizonyítja. Gidófalvyék emellett olyan fontos stratégiai pontokat és közműveket is őriztek, mint a Nyugati pályaudvar, az Elektromos Művek vagy a főváros vízellátását biztosító Káposztásmegyeri Vízművek. A hidakról eltávolították a robbanóanyagot, elválták a hadsereg vezetőkeit, a pályaudvarokon pedig megdézsmálták a vagonok tartalmát, többször összecsapva a hatóságokkal (vagy éppen késsel szúrva le lesből a német őrt).³³ Kihelyezett egységeik és őrzárataik komoly vérvesztéseget szenvedtek.

rakodás mellett ebből pénzeltünk. Az orvhalászathoz sok türelem kell – a halak miatt. Jó helyzetfelmérő képesség a rendőrök és halőrök okán. Féltünk a rajtaütéstől – de az is baj volt, ha fejvesztetten menekültünk; odalett a felszerelés, a zsákmány.” *Vincze Péter*: Szabad harcos Lovagkereszttel. Magyar Hírlap, 1984. április 4. 12.

³⁰ Kálmánfi Ferenc visszaemlékezése. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 516. A nagy mesélőkedvvel megáldott Kálmánfi arról is írt, hogy a m. kir. 33. hegyivadász-zászlóalj tagjaként 1944. március 19-én – parancsnoki jóváhagyással – tüzet nyitott a németekre Tihaházán. *Ölvedi Ignác*: Tiszti-karunk és országunk német megszállása III. Új Honvédségi Szemle 53. (1999) 2. sz. 82.

³¹ Az első bécsi döntés előtt reaktívált, Felvidéken és Kárpátalján bevetett paramilitáris egységekhez lásd legújabban B. Stenge Csaba tanulmányait, például *B. Stenge Csaba*: Fejezetek a Rongyos Gárda kárpát-aljai bevetésének történetéből I. A salánki megadás. Acta Academiae Beresgasiensis 17. (2018) 39–66.

³² Operatív karton. Vécsey Tivadar. ÁBTL 2.2.1. „1938 novemberében Vásárosnaményban voltam a felvidéki megszállás előkészítésére.” Ezután tüdővérzéssel kezelték a budakeszi szanatóriumban, majd sorozó tiszt lett. A német megszállás után betegségére hivatkozva nem teljesített szolgálatot, ezt követően nyugdíj- és ellátmányügyekkel foglalkozott a HM-ben. 1952-es önéletrajza szerint „1944 májusától az illegális kommunista párt tagja” volt. A nyilas uralom idején, 1944. október 17-én megszökött és a kommunista Horváth Árpád („Laci bácsi”) utasítására a XIII. kerületi KISKA-hoz ment. Önéletrajz. 1952. okt. 9. Kistarcsa. ÁBTL 2.1. VII/30 (V-144884). Egy másik visszaemlékezésében Horváth mellett dr. Radó Györgyöt („Jaschik Elemér”) és Vásárhelyi Miklóst („Keka Péter”) nevesítette, akik ajánlására Gidófalvyékhoz ment. Horváth Tivadar fhdy: A kommunisták szerepe a XIII. kerületi Kisegítő Karhatalom fasiszta-ellenes működésében. PtsZL. II. 682. 1. ö. e. (Vásárhelyi maga is az alakulatot erősítette.)

³³ Ez az eset jól szemlélteti az ellenállás megítélésének nehézségeit. Egy névtelen visszaemlékezés szerint az őt gyilkosa „Angyalföld verekedő bandájába tartozott”. Az ekképp megszerzett „szajtrában” selyemharisnyától fegyveréig sok minden volt. Lerakodását látta az arrafelé bujkáló Nezvál Ferenc (későbbi kommunista igazságügyi miniszter), aki 1945 után élményeire hivatkozva fogalmazott úgy,

Bár a XIII/1 KISKA őrizte az *Összetartás* szerkesztőségének épületét is, a nyilasokkal folyamatosan romlott a kapcsolatuk. Esti járőreik egyre gyakrabban kezdeményeztek tűzharcot velük, kiszabadították kivégzésre kísért foglyaikat, elszedték fegyvereiket, fosztogatták raktáraikat, a kerületi nyilas vezetőt pedig megkísérelték likvidálni.³⁴ Miután géppisztollyal és kézigránatokkal támadták meg a Petneházy utcai nyilas pártházat, a megtorlás elől Bán Endre zászlóst (szökött munkaszolgálatost) és embereit a Meder utcai csónakházba telepítették, ahol azok önállósultak.³⁵ Gidófalvyék a németekkel is konfrontálódtak, például a Rákos-patak melletti Tarnay réten ártalmatlanná tettek egy német légvédelmi löveget. A parancsnok ezeket az akciókat nem ellenezte, csupán óvatosságra intett. A bujtatott üldözöttek miatt is igyekezett megtartani alakulata törvényes jellegét, emellett katonai erejét egy összehangolt műveletre tartalékolta. Embereit folyamatosan mozgásban tartotta a különböző kirendeltségek között, s az állományt kettős könyveléssel is fedezte. A különböző bélyegzőkkel ellátott hamis papírok szintén a viszonyok átláthatatlanságát szolgálták, illetve ezek segítségével a nyilasoktól is több ízben sikerrel szabadítottak foglyokat. Emellett visszahoztak frontra vezényelt leventéket és diákokat, valamint védett házakat is őriztek.³⁶ Egyik legnevezetesebb embermentésük a Munkácsi Mihály utcai, illetve a Svéd Vöröskereszt által védett, Vilma királynő úti két árvaházhoz kapcsolódik, melyeket a nyilasok 1944 karácsonyán támadtak meg. Gidófalvy Wallenberggel (itt is) együttműködve sikerrel kereste meg és vitte vissza az elhurcolt gyerekeket, akikre innentől fogva megerősített KISKA-őrség vigyázott.³⁷ A Vilmos főherceg

hogyan „tolvajoknak nem állítunk emléket”. Később aztán „belátta”, hogy ez a tett nem fosztogatás volt. A XIII. ker. Kiska zlj.-ra vonatkozó dokumentumok. 1945–47. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 245.

³⁴ Bondi Vilmos visszaemlékezése (XIII/1. Kiska szd.) d. n. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 65. Bondi saját bevallása szerint 1933 óta volt párttagkönyves kommunista.

³⁵ A „Bán-csoport” nevéhez számos komoly fegyvertény fűződik. A névadó nem élte túl az ostromot. A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon. Főszerk. Liptai Ervin. Bp. 1987. 28. Ha hihetünk az V. kerületi nyilas körzetvezető akasztófa árnyékában tett vallomásának (vagy vallomásában), a megtorlás nem maradt el. A Kossuth utcai nyilas könyvesboltban elkövetett robbantás után az üzlet kirakataiban felakasztott egyik munkaszolgálatos nyakába ugyanis az alábbi szöveget írta eszerint Kaesmann Baritz István: „a XIII. kerületi nyilas pártház megtámadásáért”. *Palásti László*: „Valójában én voltam Budapest védője!” – vallotta a siralomházban a legelvetemültebb nyilas tömeggyilkos. Szabadság, 1946. július 10. 3.

³⁶ Egyszer Dunaharasztra mentek magyar katonákat menteni az erőszakoskodó németektől. A szintén a XIII/1 KISKA-ban szolgáló Kemény Tibor válogatott futballistának ekkor lötték át a bal lábát. Kálmánfi Ferenc visszaemlékezése. (Gidófalvy-csoport) 1960. máj. 30. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 139. Vö. Kemény Tibor emlékezik. Mi is történt 1944 decemberében? Fradi műsorlap (1984–1985) 5. sz. 5.

³⁷ A Vilmos főherceg laktanyában „élvezett védelemért vagy a kiadott igazolványokért” ugyanakkor olykor pénzt is „elfogadtak”. *Gazsi J.*: Egy zászlóalj krónikája i. m. 82–83. A Gazi által idézett Farkas András ellen 1945 nyarán eljárás is indult. Lakásán „nagy mennyiségű ezüst és porcelánedényt” találtak, aminek eredetét nem sikerült megmagyarázni. A legtöbb tanú megerősítette a laktanya egykori

laktanya tarka egyvelegében a cionistáknak is jutott hely: egy közülük szakaszparancsnoki minőségben irányította az éjszakai embermentést.³⁸

A fentiekből is érzékelhető: Gidófalvyék kiterjedt kapcsolatokkal rendelkeztek a különböző ellenállási hálózatokban, amellet, hogy együttműködtek a kerületi rendőrséggel is, ahonnan fontos információkat szereztek.³⁹ Kapcsolatuk volt az *Ellenállás* című lapot szerkesztő Czimer József dramaturggal (vagyis „Csirizessel”), a Visegrádi utcai Radó-Magyarai csoporttal, a Zsabka Kálmán vezette XIV/2 KISKA-val, Stollár Béla V. kerületi KISKA-jával, a Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségével (név szerint az egykoron nyilas pártigazgatóval, Csomoss Miklóssal és Magyar Ferencsel), a Teve utcai ellenállókkal,⁴⁰ valamint más katonai és polgári ellenállási csoportokkal. Keresték a kapcsolatot az oroszokkal is. Szovjet hadifoglyokat kísérték be a Vilmos főherceg laktanyába, akiket aztán a Vörös Hadseregnek szánt üzenettel engedtek szabadon. (Válasz nem érkezett).⁴¹ A honi partizánkultuszt illetően nem elhanyagolható körülmény, hogy a XIII/1 KISKA teremtett legális kereteket a Földes László vezette újpesti partizánoknak, akiket 1944. december 22-én beöltöztettek, majd fegyverrel és élelemmel láttak el.⁴² Egy nyílt parancs tanúsága szerint 1945. január 4-én Földesék már a XIII/1. honvéd karhatalmi alakulat „újpesti őrsége”-ként szerepeltek. Nem sokáig használhatták azonban ezt a titulust, mivel 1945. január 8-án kora reggel rendőrök, csendőrök és nyilasok csaptak le a január elején súlyos bombatalálat érte Vilmos főherceg laktanyára. Bár sokaknak sikerült megszökni a zezugos épületkomplexből, 140–150 főt az Andrássy út 60-ba kísérték, majd az igazoltatáson „szerecsésen” átjutottakat a fronton vetették be. Gidófalvy elkerülte a letartóztatást. Két nappal később azonban az Erzsébet híd környékén – többedmagával – örökre nyoma veszett.⁴³

GH vezetőjének nyilasellenességét, ugyanakkor erkölcsileg problémás embernek tartották őt. Farkast végül szabadlábra helyezték. ÁBTL 3.1.9. 92969.

³⁸ Az Eperjeskén 1924-ben született Kepes Lászlóról (Kádmon Eliezer) van szó. *Gur Dávid*: Együtt az ár ellen. Bp. 2016. 104. „Kadmon” visszaemlékezését hosszan idézi: *Asher Cohen*: A haluc ellenállás Magyarországon 1942–1944. Bp. 2002. 174. Ugyanő hosszan méltatja a KISKA fedőszerepét a cionista ellenállásban, lásd uo. 169–170.

³⁹ A Gömb utcai őrs két rendőre fegyveres harcban is részt vett az oldalukon.

⁴⁰ A Teve utcai tanoncotthon ellenálló csoportját Császár Lajos irányította. Több sikeres fegyveres támadást vezettek a nyilasok és a németek ellen. A csoportot 1944 legvégén felszámolták, majd Császár többedmagával kivégezték. Szintén a Teve utcában működött a Somkúti (Steibler) János vezette „légmentő” karhatalmi alakulat, amelynek a tagjai főleg szabotázzsal és embermentéssel foglalkoztak. A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon i. m. 326–327.

⁴¹ Török Loránd fhdgy: Gidófalvy Lajos életrajza és tevékenysége PtSZL. II. 682. 1. ő. e.

⁴² A kapcsolat Horváth főhadnagy és Andrásfi Gyula között jött létre, ezt követte az újpesti kommunista ellenállók látogatása a Vilmos főherceg laktanyában. *Földes Mihály*: Az újpesti partizánok. Bp. 1955. 30–41.

⁴³ *Gazsi József*: A XIII/1. honvéd kisegítő karhatalmi zászlóalj történetéből i. m. 42–62.

Zuglói KISKA-k

A főváros XIV. kerületében három olyan kiegészítő honvéd karhatalmi erő is működött, mely kivette a részét az ellenállásból. Közülük a legismertebb a XIV/2 KISKA század, melynek parancsnoka Zsabka Kálmán volt. Zsabka szélsőjobb-oldali botrányhősként, színész-rendezőként, publicistaként, antiszemita Turul-vezérként és rongyos gárdistaként is nevet szerzett magának a Horthy-korszakban, emellett szolgálatait a hírszerzéssel és kémelhárítással foglalkozó 2. vkf. osztály, valamint a politikai rendőrség is igénybe vette. Nem mellékes körülmény, hogy tagja volt Szálasi Ferenc első politikai formációjának (Nemzet Akaratának Pártja [NAP]), ahonnan személyes konfliktus miatt távozott. 1944-es ellenállása magyar fajvédő alapon állt, erős németellenességtől befolyásolva. Ez az attitűd a Hunnia Filmstúdióban forgatott, 1942-es filmjén (*Szeptember végén*) is erősen érezhető. Zsabka többször bizonyította, hogy alkalmas konspirációs és harci feladatokra, s alighanem ennek köszönhette nemzetőri kinevezését is.⁴⁴

Saját állítása szerint a zuglói Nemzetőrségre vonatkozó „parancsnoki és szervezési” megbízatását a kormányzóhű és németellenes fedőszervezettől, a Nemzetvédelmi Szövetségtől kapta, majd a XIV. kerületi Légoltalmi Liga „leple alatt” állította fel századát.⁴⁵ Annyi bizonyos, hogy Zsabka 1941-ben megkapta a Nemzetvédelmi Keresztet,⁴⁶ s jó viszonyt ápolt a Nemzetvédelmi Szövetség vezérkarával. Emellett kapcsolatban állt a kiugráson munkálkodó Magyar Hazafiak Szabadság Szövetségének (MHSZSZ), majd az MNFFB vezérkarának több prominensével (Magyary Ferenc, Dudás József, Kiss Ferenc, Tartsay Vilmos, Bajcsy-Zsilinszky Endre stb.), valamint valószínűsíthetően Mikó Zoltán vezérkari századossal is. Borbély Andor hírlapírórn keresztül utóbb felvette a kapcsolatot a svéd követséggel, sőt közvetve Raoul Wallenberggel.⁴⁷

A KISKA-parancsnokok közül többen ismerték egymást, sőt össze is dolgoztak a kritikus hetekben. Magyary Ferenc Fiumei úti lakásán Zsabka és Gidófalvy (másokkal kiegészülve) többször is találkozott. Az általános egyeztetésen túl Gidófalvy különböző okmányok hamisításához szükséges bélyegzőket és iratokat

⁴⁴ Bartha Á. – Pócs N. – Szécsényi A.: Egy hosszan „ébredő” túlélőművész i. m.

⁴⁵ A Bp.-i M. kir. XIV-2 ellenállási Kiska alakulat századnaplója, 3. ÁBTL 4.1. A-747 A Nemzetőrség helyett megalakított XIV/2 KISKA-t Csejthey Lajos százados segítségével állították fel. Ő már Zsabka Nemzetőrségét is támogatta mint kerületi leventeparancsnok. Uo. és Statisztikai beszámoló a XIV/2 Kiska alakulat ellenállási cselekményeiről, működéséről és tagozódásáról. A Vörös Brigádra és a XIV/2 Kiska szd.-ra vonatkozó iratok. 1944–1949. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 51.

⁴⁶ A nemzetvédelmi kereszt ezer polgári kitüntetéttje. Nemzeti Ujság, 1941. szeptember 14. 16.

⁴⁷ Borbély Andor 1937 és 1939 között és 1944 elején a nyilas Virradat, emellett a Magyar Szó szerkesztője volt. A német megszállás után részt vállalt az ellenállásban és az embermentésben. (Major Tamást is Borbély vitte Zsabka KISKA-jába.) ÁBTL 3.1.9. V-130007 Borbély Andor.

is eljuttatott Zsabkához, akivel – s más KISKA egységekkel – 1945. január elején közösen tervezték, hogy átállnak a szovjetekhez.⁴⁸ Magyary novemberben azzal bízta meg Zsabkát, hogy csöndben szervezkedjen és próbáljon meg annyi fegyvert gyűjteni, amennyit csak tud.⁴⁹ A zuglói parancsnok a Mátray Máthé Ferenc vezette VIII/2 KISKA-val is összeköttetésben állt, sőt vele is tervezte a kitörést a pesti katlanból 1945 januárjának elején. Ugyanezen alakulathoz tartozott a nevét utóbb Josef von Ferenczyre változtató Ferenczi József későbbi médiamenedzser, akit Zsabka már évek óta jól ismerhetett a Turul Szövetségből vagy akár a „rongyos gárdából” is. Zsabka legfontosabb támasza éppen a – tartósnak bizonyuló – „rongyos gárdista” hálózata volt. 1946. szeptember elején a zuglói Rózsakert vendéglőben fogadást adott 45–50 KISKA-tagjának, akik „nagyobb részben már 39-ben is mellette állottak és már akkor harcoltak vele együtt a németek ellen” – utalt egy (végül sikertelen) 1939-es lengyelországi portyára.⁵⁰ 1939 nyarán ugyanis Zsabka társaival átszivárgott a szomszédos Lengyelországba, hogy szabadcsapatokkal támogassa a lengyeleket. A „rongyosok” számítását azonban keresztlhúzta az ügyet a parlamentben kitergető nyilasok indiszkréciója.

Zsabka hozzávetőlegesen 700–1000 fő felett rendelkezett 1944 végén, mely létszám „6 alapszakaszra” és 33 telephelyre oszlott. A követhetőséget itt is hamisított ál-lománylistával, továbbá „négyzseri körletváltással” (Amerikai út 40., Thököly u. 41.,

⁴⁸ *Gazsi J.*: Egy zászlóalj krónikája i. m. 364. „A terv az volt, hogy az összes KISKA erőket ide kivonjuk a XIV. ker. határvonalára, mivel a szovjet közeledett, s ekkor támogatást tudunk kapni tőle” – vallott Zsabka 1966. október 25-én Gazsi Józsefnek. Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. Szavait megerősíti Kánitz Jenő. „Az volt a terv, hogy általános támadást indítunk a légvédelmi tűzértség támogatásával, Újpest – Rákospalota – Vecsés vonalon a német csapatok ellen, illetve hogy azokat a XIV. kerületből kiindulva támadjuk hátba”. Kánitz Jenő visszaemlékezése, rá vonatkozó dokumentumok. / *Magyary csoport/ 1944–1966. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 250. A Magyar Királyi II. Honvéd K. Zászlóalj parancsnoka regényes visszaemlékezésében 1944 karácsonyára vonatkozóan emlékezett meg egy összejeveteltől, ahol a különböző KISKA alakulatok vezetői az egységes átállásról tárgyaltak. *Szécsy János*: Fekete sereg. Bp. 1947. 80–86. (A könyvet Pócs Nándor bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.) Egy szépirodalmi munka pedig az V., VII., VIII. és a XIV. kerületi KISKA, valamint az újpesti partizánok hasonló céllal tervezett decemberi összefogásáról tudósít. *Vadász F.*: Harcunk a magyar pokollal i. m. 260. „Január első napjaiban” egy újabb KISKA parancsnok, Várhelyi József tárgyalt Gidófalvyval az „egyesülésről”. *M. Kiss S. – Vitányi I.*: A magyar diákok szabadságfrontja i. m. 269.*

⁴⁹ Az MHSZSZ parancsát közli: *Sárközi Sándor*: Adatok a 207/2. légvédelmi üteg ellenállási tevékenységéhez. Hadtörténelmi Közlemények 25. (1978) 560.

⁵⁰ Jelentés, 1946. szept. 9. ÁBTL 3.1.5. O-7763. Zsabka Kálmán. Más forrásból tudunk egy 1946. június 14-i értekezetről is, amit egy ellenálló-szövetség felállítására tárgyában tartottak a XIV/2 KISKA igazolt tagjai a magyar postaaltisztek zuglói székházában. Olajos Dezső iratai. A Vörös Brigádra és a XIV/2 Kiska szd.-ra vonatkozó iratok. 1944–1949. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 51. Dr. Olajos Dezsőnek a „rongyos gárdára” vonatkozó „harci jelentését” annak idején köszönettel nyugtázta a szervezethez szorosan kötődő hetilap is. Sorakozó, 1939. március 11. 10. A magyar postaaltisztek zuglói székháza bevett találkozóhelyszíne lehetett Zsabkáéknak. Vö. A XIV/2 Kiska szd. meghívója emlékünnepele. Szépkuthy István részére. 1946. febr. 10. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 258.

Abonyi utca 5., Garai tér 19.) nehezítették.⁵¹ Kezdetben a felfegyverzettségük igen gyér volt,⁵² ezért a többi KISKA egységhez hasonlóan, Zsabkáké is kénytelenek voltak a kerületben állomásozó német egységektől és a nyilasoktól fegyvereket „szerezni”. Vakmerő akciókkal előbbiektől autók vándoroltak hozzájuk, emellett sikerült hozzájutniuk néhány régi típusú Ansaldo harcoksihoz is.⁵³ Az 1967-es zuglói nyilasper vallomásai szerint 1944 decemberének utolsó napjaira Zsabkáké felszereltsége erősen feljavult. A hungaristák eleinte óvatosak is voltak velük, amit indokolhat, hogy fegyver dolgában a maximum 150–180 fős zuglói pártszolgálat sem állt túl jól.⁵⁴ Ugyanakkor a régi szélsőjobboldali kötődések sem múltak el nyomtalanul. Dezsényi Miklós szerint Zsabkának még Prónay Pállal is volt kapcsolata, sőt együtt hajtottak végre fegyver- és lőszerbeszerzési vállalkozásokat a „soroksári és a vecsési arcvonalon”.⁵⁵ Nidosi Imre, a nyilasok városparancsnoka pedig a kivégzése előtt sem akarta elhinni, hogy Zsabka nem az ő emberük volt.⁵⁶ A KISKA-vezér elfogását többször (sikertelenül) megkísérlő zuglói nyilasok tájékozottabbak voltak a helyi viszonyokban és nem gondoltak effélét,⁵⁷ ám tény, Zsabkának „személyes összeköttetése” volt az állítása szerint többször életére törő kerületi pártvezetővel, Szelepcsényi Lászlóval. Sőt, a filmszakmából ismert Mikó István és Szendrői-Kovács Gyula disszidens nyilas képviselő személyében beépített emberrel is rendelkezett körükben, emellett egyes századtagok a nyilas járőrökhöz csapódtak, tompítandó a tevékenységüket. Az információáramlás azonban fordított irányban is működött: egyes KISKA-sok a nyilasoknak adtak tovább híreket.⁵⁸ Ezekből az összetett viszonyokból a megszálló németek vajmi keveset érthettek. Ők a KISKA-tagok és a nyilasok konfliktusait „a magyar milíciák belharcának tekintették”.⁵⁹

Zsabka általában került a nyílt harc felvállalását és inkább a civil lakosság védelmére összpontosította az erejét. Fajvédő antiszemita alakulatával ezért még

⁵¹ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 449.

⁵² A Bp-i M. kir. XIV-2 ellenállási Kiska alakulat századnaplója, 8. ÁBTL 4.1. A-747.

⁵³ A Vörös Brigádra és a XIV/2 Kiska századra vonatkozó iratok. 1944–1949. HIM HL. Ellenállási gyűjtemény/Magyarország, 51.

⁵⁴ *Máthé Áron*: A zuglói nyilasok pere. Bp. 2014. 113–114.

⁵⁵ Dezsényi Miklós: A magyar polgári ellenállás története. d. n. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 311. Zsabka és Prónay 1920-ban már ismerték egymást (a Britannia Szállóból), s kapcsolatuk később is megmaradt. *Bartha Ákos – Pócs Nándor – Szécsényi András*: Egy hosszan „ébredő” túlélőművész i. m. 138–181. Az idős Prónay „kétkulacsos” játékát megerősíteni látszik egy erős kritikával kezelendő visszaemlékezés. *Szabó Miklós*: Csendes háború. Bp. 1984. 47.

⁵⁶ Budai József rendőr főhadnagy jelentése. Bp. 1948. szept. 24. A Vörös Brigád partizáncsoportra vonatkozó iratok. PtSzL. II. 682. 1. ó. e.

⁵⁷ *Máthé Á.*: A zuglói nyilasok pere i. m. 190–191.

⁵⁸ A Bp-i M. kir. XIV-2 ellenállási Kiska alakulat századnaplója, 5–12. ÁBTL 4.1. A-747.

⁵⁹ *Kovács Gellért*: Alkonyat Budapest felett. Az embermentés és az ellenállás története 1944–45-ben. Bp. 2014. 329.

a cionisták is együttműködtek.⁶⁰ 30–120 fős szakaszokba osztotta be a fegyverrel rendelkező embereit, s a különösen veszélyeztetett zsidó házak és intézmények védelmére rendelte ki őket. Csutor József szakasza a Nagybecskerek úti Zsidó Tanonc Otthont, Vida Endre egysége az Erzsébet királyné és az Amerikai út sarkán lévő Zsidó Szeretetkórházban gondozott 120 főt, a Temesváry József vezette Mexikói úti szakasz a Nyomorék Gyermekek Otthonát védte meg a nyilasoktól.⁶¹ Zsabka visszaemlékezése szerint még a Thököly út és a Stefánia út sarkán működtetett, Slachta Margit által vezetett Szociális Testvérek rendházához is kirendelt egy csoportot, amely pozíciójából fakadóan farkasszemet nézhetett a kerületi nyilas központtal. De a zuglói KISKA-parancsnok kivette a részét az úgynevezett „ruhagyűjtő század” (kb. 2500 fő) szerencsés megmeneküléséből is.⁶² Előbb egy szakaszt, majd Temesváry József 80 főből álló egységét rendelte a ruhagyűjtők Abonyi utcai épületéhez, végül november 10-e után az egész KISKA-parancsnokság a szomszéd épületbe települt át. Az Abonyi utcai parancsnokságon lelt menedéket például Major Tamás és Gobbi Hilda is.⁶³

A viszonylag csendes mentőmunkának az ostromgyűrű bezárulása vetett véget. A reménytelen helyzetben hátramaradt nyilasok december 24-én féktelen italozásba, majd minden korábbi felülmúló vérengzésbe kezdtek. Ezeknek lett az „eredménye” a Stefánia út padjaira „obszcén helyzetben” kitett, valamint bombatölcsérekbe dobott, illetve a környező bokrok alá rejtett hullák garmadája.⁶⁴ Másnap délelőtt az alakulathoz tartozó munkásfiatalok, Boros Mátyás, Fischer István és Papp Árpád kézigránátos támadást kíséreltek meg a Thököly úti pártház ellen. Vélhetően meg akarták lepni a tivornya után gyengélkedő pártszolgálatosokat, ám tervük balul sült el, s egyedül Papp élte túl a kockázatos vállalkozást.⁶⁵ Zsabka még aznap egy nagyobb csoporttal rohanta meg a nyilas házat. Az 1967-es nyilas per idején megjelentetett cikk a vérengzés miatti felháborodással magyarázza a KISKA-rohamot,⁶⁶ ám a per során tett vallomások tüzetesebb vizsgálatából inkább néhány ellopott Mercedes

⁶⁰ *Coben, A.*: A haluc ellenállás Magyarországon i. m. 171.

⁶¹ A Bp-i M. kir. XIV-2 ellenállási Kiska alakulat századnaplója, 12–13. ÁBTL 4.1. A-747.

⁶² Ocskay László százados több ezer üldözöttnek menedéket nyújtó katonai ruhavarró műhelyhez lásd *Szita Szabolcs*: Ocskay László története a háborús embermentések tükrében. Bp. 2008. 47–70.

⁶³ *Bartha Á. – Pöcs N. – Szécsényi A.*: Egy hosszan „ébredő” túlélőművész i. m.

⁶⁴ *Máthé Á.*: A zuglói nyilasok pere i. m. 189–194.

⁶⁵ Boros és Fischer nevét 2016 óta új, vélt kommunista mivoltukra nem utaló emléktábla őrzi Zuglóban.

⁶⁶ Bodrogi Sándor: Lefegyverzés karácsonykor. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 329. Hasonlóképpen érvel: *Menyhárt László*: A Vörös Brigád. Bp. 1984. 15–16. Ebben a kiadványban Borosék akcióját meg sem említik. Egy 1962-es történelmi regény ugyanakkor a nyilas ház elleni két akciót egy eseményként tálalja, melynek organizátora az idealizált módon ábrázolt Vörös Brigád volt. A támadás eszerint délután történt (volna). *Horváth Zsóka*: Napkelte előtt. Bp. 1962. 72–84.

autó visszaszerzéséért indított akció képe rajzolódik ki.⁶⁷ A kerületi nyilasok mindenesetre ekkor már igen rosszul álltak. Szelepcsényi kerületvezető megszökött, Kröszl Vilmos szintén távol volt, és legfeljebb 25–30 nyilas járt be a központba.⁶⁸ Zsabka „egy német tiszttel”, Temesváryval⁶⁹ és 80–100 főnyi fegyverrel körülfárta az épületet, begyűjtötték a fegyvereket, átnézték az iratokat és 20–30 foglyot is ejtettek.⁷⁰ Néhány nappal később az Erzsébet királynő út végén, a Rákos-pataknál támadtak meg egy nyilas társaságot, amely az elhagyott finánc laktanyában vert tanyát. Állítólag hat nyilast megöltek, a foglyokat pedig kiszabadították.⁷¹

A nyilasok úgy emlékeztek Zsabkáékra, mint akik „igen jó viszonyban voltak az SS-ekkel”, sőt van adat arra vonatkozóan is, hogy németek vagy legalábbis német egyenruhát viselő katonák a zsidómentésben is segítettek nekik. Ebbe az irányba épített kapcsolatuk Szakács Zoltán mellett Zalán Zoltán volt, aki mielőtt csatlakozott Zsabkáékhoz, az Otto Skorzeny által parancsnokolt SS-Jagdverbandban tevékenykedett. Zalán német egyenruhákat és úgynevezett Sonderausweisungenokat (különleges parancsokat) is tudott szerezni.⁷² Egy bizonyos Mutz SS-Oberscharführertől pedig olyan, a Jagdverband pecsétjével ellátott hamis parancsot sikerült vásárolni, mely igazolta, hogy Zsabka egysége nem vonható ki a frontra, és a szovjetek beérkezése után partizánokként harcolnak tovább az arcvonaltól mögött. Mutz ráadásul beköltözött hozzájuk az Abonyi utcai laktanyába, így hozzájutottak a továbbiakban robbanóanyagokhoz, páncéltörő fegyverekhez, kézigránátokhoz és lőszerhez is. Mindezek ellenére a XIV/2 KISKA a német egységek ellen is tevékenykedett. Elvágta a telefonvonalakat, tüzérségi és légvédelmi lövegeket robbantottak fel, járműveket rongáltak, és összeszedték

⁶⁷ Egyes adatok szerint a németek kezdeményezték saját autójuk visszaszerzését. *Bartha Á. – Pócs N. – Szécsényi Á.*: Egy hosszan „ébredő” túlélőművész i. m. 254.

⁶⁸ *Máthé Á.*: A zuglói nyilasok pere i. m. 169–174.

⁶⁹ A Bp-i M. kir. XIV-2 ellenállási Kiska alakulat századnaplója, 14. ÁBTL 4.1. A-747.

⁷⁰ Az akcióban Kánitz Jenő nyomdavezető és Dr. Gyalog Ödön színész is részt vett; sőt a cikk szerint ők vezették a támadást. Bodrogi Sándor: Lefegyverzés karácsonykor. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 329. Gyalog részt vett a Zsabka vezette rongyos gárdisták balul elsült 1939. júliusi lengyelországi akciójában is. A rongyosok szűk körű, 1939-es Slawsko-i expedíciójának tagja volt az a Mikuscsák András is, aki 1944 novemberében Vecsésen állomásozó századával csatlakozni kívánt a XIV/2 KISKA-hoz. Zsabkáék szerint útban Zugló felé semmisítették meg egységét a németek. *Roland Jozef Antoniewicz*: A szabadságért lengyel földön. Élet és Tudomány 27. (1972) 1347.; A XIV/2. KISKA-század törzsének összefoglalója az alegység szervezéséről és tevékenységéről. In: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasizista ellenállási mozgalom történetéből, 1941–1945. Szerk. Harsányi János. Bp. 1966. 472–473.

⁷¹ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 454.

⁷² Egy visszaemlékezés szerint a Zsabkával és Gidófalvyval egyaránt szoros összeköttetésben ténykedő Munkácsy utcai ellenálló csoport is rendelkezett – szintén féllégális módon szerzett – SS egyenruhával. *M. Kiss S. – Vitányi I.*: A magyar diákok szabadságfrontja i. m. 258–261.

a németek ejtőernyős utánpótlását.⁷³ A frontvonal közelében nagyobb szabású robbantásos merényleteket is végre tudtak hajtani, főleg Zsabka régi barátai, köztük Gödér Pál jóvoltából, aki rongyos gárdista diverzáns kiképzését immáron igazi városi gerillaharcban is kipróbálhatta.⁷⁴ Emellett a zuglóiaknak is megvolt a maguk „futballkapcsolata”, akik a mai Szabadság híd megmentésére szövetkeztek 1944–1945 telén. A Zsabkával régi barátságot ápoló Tóth „Potya” Istvánt, a Ferencváros legendáját és az Újpest első csapatát 1943–1944-ben trenírozó Kertész Gézárt azonban december elején letartóztatták, majd két hónappal később a németek kivégezték.⁷⁵

Ekkor már a XIV/2 KISKA sem működött. 1945. január 7-e reggel a Reiner Gottstein vezette budapesti KdS (Kommandeur der Sicherheitspolizei und des Sicherheitsdienstes) és a nyilas Nemzeti Számonkérés Szervezetének emberei lepték el az alakulat új, Garai téri bázisát.⁷⁶ Bár erre (is) több források közt van leírás,⁷⁷ a lebukás közvetlen előzménye alighanem Braun Éva és a Zsabka csoportjába beépült Vörös Brigád letartóztatása lehetett. Ez a kommunistaszimpatizáns csoport a színházi élet kevésbé ismert figuráiból verbuválódott. Történetük annak ellenére volt kedvelt témája az 1989 előtti zurnalisztikának és szépirodalomnak,⁷⁸ hogy a nyilas uralom alatt előállított – fényképes, sarló-kalapácsos, körbélyegzős – igazolványaik finoman fogalmazva sem segítettek a konspirációt.⁷⁹ A csoport tagjai azért készítették ezeket a veszélyes dokumentumokat, hogy a Vörös Hadsereg

⁷³ Bakos Sámuel visszaemlékezése. A Vörös Brigádra és a XIV/2 Kiska szd.-ra vonatkozó iratok. 1944–1949. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 34. Zsabka a legmegbízhatóbb, már 1939-ben kipróbált embereiből néhányfős „titkos figyelő és romboló csoportot” hozott létre. Éjszaka ők hajtották végre ezeket az akciókat. A Bp-i M. kir. XIV-2 ellenállási Kiska alakulat századnaplója, 13. ÁBTL 4.1. A-747.

⁷⁴ Gödér szintén részese volt a rongyosok 1939-es lengyelországi akciójának. *Antoniewicz, R. J.*: A szabadságért lengyel földön i. m. 1347. 1945 után a Rongyos Gárda által elkövetett felvidéki gyilkosságokért, illetve rendszerellenes szervezkedésért néhány társával perbe fogták és halálra ítélték. Világ, 1949. március 31. 3.

⁷⁵ Képes Sport, 1985. február 5. 13–14. Mindketten az 1944 novemberében Budapestre érkező Kovács Pál amerikai főhadnagy (OSS) „Dallam csoportjához” kapcsolódtak. Toth Istvan (Potya) & Csoportja. National Archives and Records Administration. Record Group 498. Case Files of Hungarian Helpers, 1945–1947.

⁷⁶ *Ungváry Krisztián*: Hősök? A budapesti csata német katonái elitje. Bp. 2019. 103.

⁷⁷ Más forrás szerint a Szelepcsényi László menekülése után kerületvezetőnek kinevezett Kröszl Vilmos árulta be Zsabkát a Gestapónál. *Bartha Á. – Pócs N. – Szécsényi A.*: Egy hosszan „ébredő” túlélőművész i. m. 255–256. További elképzelésekhez lásd PRO jegyzőkönyv. 1945. márc. 10. és 1945. ápr. 14. A Vörös Brigádra és a XIV/2 Kiska szd.-ra vonatkozó iratok. 1944–1949. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 51.

⁷⁸ *Horváth Zs.*: Napkelte előtt i. m.; *Vadász Ferenc*: Harcunk a magyar pokollal. Bp. 1961. 226–286. A Vadász Ferenc munkájában alaposan körbeírt Zsabkát ezekben a munkákban nem nevezik nevén.

⁷⁹ Varga Ernő, Koós József Géza, dr. Kós Árpád és Kovács Mihály igazolványa megtalálható: A Vörös Brigádra és a XIV/2 Kiska szd.-ra vonatkozó iratok. 1944–1949. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 51.

bevonulása után „partizáncsapatból” rögvest „rendfenntartó alakulattá” változhaszanak.⁸⁰ A KISKA-hoz fűződő kapcsolatuk mélysége ugyanakkor legalább annyira homályos, mint viszonyuk a földalatti kommunista párthoz. Úgy tudni, a Vilma királyné (ma Városligeti) fasor egy villájában berendezkedő csoport december közepén kb. 50 fő felett rendelkezett. Tagjaik több illegális akcióban, illetve fegyveres összetűzésben is részt vettek. Ami a lebukást illeti, először Braun Évát (Braun Róbert szociológus lányát) vitték el 1945. január 1-jén, őt követte öt nappal később a Vörös Brigád több tagjának letartóztatása. Gazi József 1987-es, kéziratban maradt kandidátusi értekezésében tényként közli, hogy – kegyetlen kínzások nyomán – ők buktatták le fedőalakulatukat, vagyis a XIV/2 KISKA-t.⁸¹ A csendőrök és a németek ekkor körülbelül 200 embert vettek őrizetbe (köztük civileket), vagyis az alakulat jelentős része megmenekült a letartóztatástól. Zsabkát azonban Budára vitték és társaival a Vár alatti „jégpincébe” zárták. Hiába hivatkozott a Jagdverbandparancsokra, a számonkérők azt hangoztatták, hogy a szóban forgó SS-egységet már régen kivonták Budapestről.⁸² A KISKA-tagok nagyobb részét később elengedték, vagy valamilyen harcoló alakulathoz osztották be.⁸³ Zsabka bár egész életére magán viselte a kihallgatások nyomait,⁸⁴ a Vörös Brigád letartóztatott tagjaival ellentétben túlélte a fogságot.⁸⁵ Fel is merült, hogy parancsnokhelyettesét, Vargha Károlyt, valamint ifj. Rónai Ferencet az ő árulása folytán végezték ki 1945

⁸⁰ Háray Ferenc visszaemlékezése Rónai Ferencre és a Vörös Brigádra. d. n. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 120. Jegyezzük meg: pontosan ez volt a terve fedőalakulatuk parancsnokának is. A Bp-i M. kir. XIV-2 ellenállási Kiska alakulat századnaplója, 9. ÁBTLL 4.1. A-747.

⁸¹ A letartóztatott Füredi László előtt verték a számonkérők állapotos feleségét, aki abortált. Vö. Gazi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 457–467. A letartóztatást elkerülő Kós J. Géza szerint ezután fogvatartói levették Füredit a Garai-térre, ahol aknaszilánk végzett vele. *Gazi József – Harsányi János*: Dokumentumok a magyar antifasiszta és partizánharcok történetéhez hazánk felszabadulásának éveiből (1944–1945). *Hadtörténelmi Közlemények* 7. (1960) 276. Zsabka 1945 májusában úgy emlékezett, a Várban a németek a Vörös Brigád sarló-kalapácsos karszalagjával is szembesítették, majd közölték, hogy kár tagadnia, mert Füredi – és utóbb Vargha – már „mindent bevallott”. A Bp-i M. kir. XIV-2 ellenállási Kiska alakulat századnaplója, 21–24. ÁBTLL 4.1. A-747.

⁸² Az 1944. október 4-én létrehozott SS-Jagdverbände magyarországi tevékenységéhez lásd *Kovács Zoltán András – Számvéber Nobert*: *A Waffen-SS Magyarországon*. Bp. 2000. 398–399.

⁸³ Az ügyben Csergő Endre csendőr százados, a Nemzeti Számonkérő Különítmény budapesti parancsnoka és az SD-től beosztott tolmács-összekötő, Dománszky Antal SS-Obersturmführer volt az illetékes. Zsabka kihallgatását azonban Balassa Bálint csendőr főhadnagy vezette. *Kovács Z. A.*: *A Szálasi-kormány belügyminisztériuma* i. m. 132–135.

⁸⁴ HL AKVI 2466/1897. Zsabka Kálmán önéletrajza.

⁸⁵ 1945. január 26-án a Vörös Brigád alábbi tagjait végezték ki: Absolon Sarolta, Füredy Lászlóné, Bauch Sándor, Dálnoki Nagy Ferenc, Fuhrmann Vilmos, Kovács Károly, Nyeste Kálmán, ifj. Rónai Ferenc, Varga Ernő és Vargha Károly. Utóbbi a Royal Revü Színház titkára és Zsabka bizalmasa és helyettese volt. A német megszállás után letartóztatták. Egy német tisztekkel kapcsolatot ápoló táncosnő segítségével szabadult szeptemberben, 10 000 P fejében, amit Heinemann Sándor, a Royal Revü igazgatója fizetett ki. Varga Károly nyilatkozata édesapjának a Vörös Brigádban kifejtett tevékenységéről. 1964. aug. 15. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 203. Hubay Kálmán népbírói tárgyalásán Zsabka megemlítette egy bizonyos „Varga Kálmánt”, akit „a Gestapo fogságában később

januárjában. A letartóztatottak közül végül 78 főt szabadon engedtek, akik egy nyilas nyílt parancs segítségével visszajutottak Pestre.⁸⁶

A három századot tömörítő, s mintegy négyszáz főt soraiban tudó „KISKA XIV. ker. zászlóaljról” – formálisan innen vált ki Zsabka alakulata is – jóval kevesebbet tudunk. Az biztos állítható, hogy nagy alapterületen működtek. Székhelyük volt a Garay téri nyilvános óvóhelyen és a Tattersallban (vagyis a korban politikai gyűléseknek is otthont adó lóversenypályán) is.⁸⁷ Az egységet az Aréna úti lőtér vezetője, Szébenyi Stadler Béla vezette, akit 1942 novemberében a levontalövészek országos vezetőjévé neveztek ki. „Célom csak egy lehet: minden levontalövészes ifjúból jó lövész nevelni, aki ha kell, a nagy harcban is megállja a helyét” – mutatkozott be hivatalában, külön hangsúlyozva, hogy „a mi fiaink is tehetségesek, jó a szemük és karjukban is van annyi erő, mint a német lövészekében” (akik kiváló fegyverek miatt tűnnek verhetetlennek, vélekedett).⁸⁸ Szébenyi Stadlernek 1944 júliusában jelezték a Honvédelmi Minisztériumban, hogy bal- és jobboldali szélsőségek elleni területbiztosításra szánt századot bíznak rá.⁸⁹ Zuglói kollégája szerint a levontalövészes „régóta tagja volt a Kisgazdapártnak, mint ilyen, részese volt a titkos ellenállási mozgalomnak, s a legnagyobb egyetértésben összedolgoztunk”.⁹⁰ Törzsgárdáját telefongyári levontalövészesek adták, hozzájuk csatlakoztak katonaszökevények, munkaszolgálatosok és mások. Fegyveres harc helyett többnyire „ügyesen lavíroztak”, húzták az időt és hamis iratokkal mentették az üldözötteket.⁹¹ 1944. december 22. után parancsot kaptak az utóvédharcra, ám ehelyett lefegyverezték az odavezényelt parancsnokot, majd visszavonulva megakadályozták a biai viadukt felrobbantását, végül visszatértek Zuglóba. Zsabkáék lebukása után Szébenyi Stadler elbocsátotta csapata javát, így a maradék 50 főre csaptak le január 8-án a nyilasok. E csoportnak a hírhedt Radetzky laktanyából sikerült kiszabadulnia. Szébenyi Stadler a nyilasokkal folytatott éjjeli összecsapások mérlegét 80–100 meggyilkolt nyilasra taksálta (a szerzett fegyverek alapján), míg saját oldalukról 5 halottról és 11 sebesültről tudósított.⁹² A nyilasok veszteségadata

agyonlőttek”, s aki az ő „utasítására” lépett be „hungaristák közé”, szemmel tartandó Hubayt – megegyezhet, ez (is) Vargha volt. Kossuth Népe, 1946. április 7. 6.

⁸⁶ Temesváry József: A M. Kir. Budapest XIV/2 nemzetőr, illetve kisegítő karhatalmi század 5. szakaszának története és cselekményei. PtSzL. II. 682. 1. ö. e. Zsabka árulását a Várban együtt raboskodó Mátray Máthé Ferenc is vallotta. Jelentés, 1955. febr. 15. ÁBTL 3.1.5. O-7763 Zsabka Kálmán.

⁸⁷ *Sierl I.*: A KISKA-alakulatok és a budapesti ellenállás i. m. 44.

⁸⁸ Sporthírlap, 1942. november 14. 6. Stadler a Fővárosi Vegyészeti Intézet tisztviselője volt 1935-től 1944-ig. A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon i. m. 307.

⁸⁹ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 468–474.

⁹⁰ A Bp-i M. kir. XIV-2 ellenállási Kiska alakulat századnaplója, 6. ÁBTL 4.1. A-747.

⁹¹ Világ, 1946. április 24. 4.

⁹² Szébenyi a Gazsi Józsefnek adott 1980-as interjújában értekezett erről. Vö. Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 468–474.

egészen bizonyosan irreális, különösen, ha tekintetbe vesszük a kerületi nyilasok létszámáról korábban írtakat. Az adatokat a később perbe fogott zuglói nyilasok sem erősítették meg.⁹³ Szebenyi Stadler mindazonáltal 1946-ban Szabadságrend kitüntetés, tizenkét embere pedig miniszterelnöki elismerést kapott.⁹⁴

Szintén Zuglóban, a Városparancsnokság kötelékében működött a 141-es számú KISKA. Rájuk már jobban emlékeztek Kröszlék, mivel a pártházukat ért egyik kézigránátos támadással éppen ezt az alakulatot gyanúsították. Néhány nappal az incidens után az Aréna út és a Thököly út sarkán fegyveresen is összetűztek a felek, a tűzharcban egy KISKA-harcos életét veszítette.⁹⁵ A 141-es alakulat már méreteinél fogva is tiszteletet parancsoló volt a maga 1300 fős állományával. Szakaszaikat a Stefánia útra, a Barcsay utcai gimnáziumba és a Hernád utcai iskolába telepítették. A parancsnok az a Dr. Földvári Miklós százados volt, aki a „rongyos gárdából” is ismerhette Zsabkát.⁹⁶ Földvárynak gyakran meggyűlt a baja Nidosi Imrével, s erre adott is okot. Amellett, hogy egysége tele volt szökött katonákkal, s több száz felvidéki személyt, valamint üldözötteket bújtattak, élelmet juttattak a gettóba, tűzharcot vállaltak a nyilasokkal, akiknek az egyik Duna-parti kivégzését is megakadályozták. A KISKA-sok együttműködését jól érzékelteti, hogy a 141-esek részt vettek a Thököly úti nyilas ház elleni karácsonyi támadásban is, sőt a „Partizánlexikon” szerint azt január 7-ig ők „örizték”.⁹⁷ Ez azonban egészen biztosan nem így volt, mivel a támadás után néhány nappal a Városparancsnokság (VÁP) parancsára át kellett adniuk a kulcsot.⁹⁸ A XIV. kerületi nyilas pártszolgálat már december 27-én újra a Thököly úti pártházban működött. Sőt, az újonnan kapott fegyverekből kétládányi kézigránátot éppen „Földvári százados úrnak” adtak át – emlékezett 1967-ben Bükkös György, a nyilasok kapcsolattartója a kerületi KISKA-k felé.⁹⁹ A 141-esek egyik vezetője, Dr. Bánréti Richárd tartalékos hadnagy utóbb arról nyilatkozott, hogy január 8-án szembefordultak a mellettük harcoló németekkel, s a kialakuló összetűzésben ő maga is súlyos sérüléseket szenvedett.¹⁰⁰ Boldizsár Iván szerint január 12-én adták át a frontszakasz általuk

⁹³ *Máthé Á.*: A zuglói nyilasok pere i. m. 184. Szebenyi 1977-ben levéltárba adta megmaradt egysége eredeti, sok nevet és egyéb adatot tartalmazó 1944-es iratanyagát. Szebenyi Stadler Béla ajándéka (Kiska XIV/1.) HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 398.

⁹⁴ *Gazsi József*: Antifasiszta ellenállás és partizánharc Magyarországon. In: Fegyverrel a hazáért. Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Szerk. Dombrády Lóránd – Nagy Gábor. Bp. 1980. 97.

⁹⁵ *Máthé Á.*: A zuglói nyilasok pere i. m. 187–189.

⁹⁶ *Kunszabó Ferenc*: Josef von Ferenczy – Egy út Európába. Bp. 1989. 102.

⁹⁷ A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon i. m. 159.

⁹⁸ Kalmár Imre visszaemlékezése. (XIV-141. karhat. pság.) 1958. aug.19. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 327.

⁹⁹ *Máthé Á.*: A zuglói nyilasok pere i. m. 171–172. 115.

¹⁰⁰ *Gazsi* kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 474–478.; *Sasvári László*: Ókatolikus mozgalmak Magyarországon. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 6. (1994) 1–2. sz. 105.

ellenőrzött részét a szovjeteknek, majd egészen a Hungária körútig nyomultak, itt is megtisztítva a frontot a németektől és a nyilasoktól.¹⁰¹ Különös ugyanakkor, hogy a színes történetek¹⁰² dacára Földváry utóbb a „részt vett-e a faszizmus elleni harcban?” kérdésre „nemmel” felelt tiszti adatlapján, jóllehet dátum nélküli másfél oldalas önéletrajzában – ahol akkurátusan datálta KISKA-szolgálatait – megemlíttette, hogy a Gestapo „több ízben” letartóztatta a német megszállás idején.¹⁰³

A zuglói alakulatok veszteségeit illetően ellentmondásos információink vannak.¹⁰⁴ Az azonban bizonyos, hogy XIV. kerületiek nagyon sok üldözötten segítettek. Az embermentésen túl komoly szerepük volt abban is, hogy Zuglóban mérsékelt volt a világháborús pusztítás. Megmaradt a Földtani Intézet, a filmgyár, a Danuvia gyár pedig már január végén üzemelt.¹⁰⁵ Más módon is segítettek: „az ostrom alatt házakat vízzel láttunk el, bombázott házak mentéseiben, tűzoltásában vettünk részt, halottakat temettünk, sebesülteket kötöztünk és betegeket szállítottunk” – emlékezett az egyik zuglói „kiskatonára”.¹⁰⁶

Az óbudai kiségitő honvéd karhatalom

A főváros III. kerületében Palásthy Ervin főhadnagy, körzeti leventeparancsnok szervezte meg a KISKA III. ker. „félzászlóalját”.¹⁰⁷ 1951-es rövid önéletrajza szerint régi '19-es kommunista volt Óbudán, aki 1942 és 1945 között katonai

¹⁰¹ *Boldizsár Iván*: Másik Magyarország. A magyar ellenállási mozgalom története. Bp. 1946. 44.

¹⁰² Egy ízben például Hodosi-Kovács Géza detektívet beöltöztették SS ezredesnek, majd Földvári Miklós századossal egy kisebb csapat a Várba ment, ahol a kabinetirodától iratokat szereztek két jó kezű okirat-hamisító kiszabadításához Kistarcsáról. A sikerrel járt akció után a kiszabadított internáltak nagy elánnal munkához láttak, s hamarosan 50–50 000 pengőt kaptak munkájukért a Zsidó Tanácstól. A siker azonban feltűnt a németeknek, így Hodosi hamarosan az Eichmann stábjá és a magyar rendvédelem által lakott svábhegyi Majestic szállóban találta magát. Földvári egy hét múlva „szabadította ki” innen, „borzasztóan összevert állapotban”. Kalmár Imre visszaemlékezése. (XIV-141. karhat. pság.) 1958. aug.19. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 327. Hodosihoz: Magyar Rendőr, 1941. július 15. 228.

¹⁰³ HIM HL AKVI Dr. Földváry Miklós 1893/416. Megeshet, ez a Földváry az adategyezők ellenére sem az a Földvári volt. Erre utalhat a személyi okmánygyűjtő utolsó darabja, a pécsi honvéd kerületi parancsnok előtt felvett „rendelkezés” (1945. dec. 24.), mely szerint delikvensüket többrendbeli okirathamisítás, rangbitorlás és doktori címmel való visszaélés terheli, vagyis az elmebajosnak mondott – ezért jogilag számon nem kérhető – illető csak bitorolja a KISKA-s Földváry Miklós nevét. Egy gyanúsan hasonló korábbi visszaélés Földváry Miklós névvel: Friss Ujság, 1940. szeptember 13. 5.

¹⁰⁴ Ezek Hszabkáék esetében 18 és 120 fő között mozognak. Statisztikai beszámoló a XIV/2 Kiska alakulat ellenállási cselekményeiről, működéséről és tagozódásáról. A Vörös Brigádra és a XIV/2 Kiska szd.-ra vonatkozó iratok. 1944–1949. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 51. és *Bartha Á. – Pócs N. – Szécsényi A.*: Egy hosszan „ébredő” túlélőművész i. m. 257.

¹⁰⁵ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 477–478.

¹⁰⁶ Temesváry József: A M. Kir. Budapest XIV/2 nemzetőr, illetve kiségitő karhatalmi század 5. szakaszának története és cselekményei. PtSzL. II. 682. 1. ő. e.

¹⁰⁷ Palásthy utóbb az óbudai folyamór laktanya parancsnoki tisztet is betöltötte. A magyar antifaszista ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon i. m. 156. Egy 1944. szept. 15-én hitelesített irat szerint

szolgálatot teljesített, s így került kapcsolatba (az épp 1951–1952-ben külügyminiszter) Kiss Károllyal, valamint Fürst Károllyal (a kivégzett Fürst Sándor testvérével).¹⁰⁸ Palásthy 1944 júniusában talált összeköttetést Tóth Ignáchoz, aki napszámos szülők gyermekeként lett előbb lakatossegéd, majd tisztviselő a III. kerületi előjáróságban. „1925-től segédoktatóként ökölvívást tanított a leveleoktatói tanfolyamon”, de testi erejét a diákok előtt sem rejtette véka alá. Agresszív fellépése miatt Büchler József panaszt is emelt ellene.¹⁰⁹ Tóth a harmincas évek közepétől már kapcsolatban állt Gombó Iván szociáldemokrata párttitkárral, valamint Weissshaus Aladár „szocialista népmozgalmával”. A III. kerület levele főoktatójaként, s „1944 márciusától a VIII. kerületi előjáróság Népmozgalmi Hivatalának vezetőhelyetteseként a nemzeti ellenállást okmányokkal, fegyverekkel, rejtékhelyek és élelem biztosításával támogatta. A nyilasok fogságából szabadulva fegyveres alakulatot szervezett, melynek magva 26 főből állt, s létszáma közel 100 főre nőtt. Zömük baloldali munkás volt. Védtek az óbudai Gázgyárat, az újlaki vízműveket, tűzharcot vívtak a németekkel és a nyilasokkal.”¹¹⁰ Tóth és társai „Dózsa parancsnok küldött” jelszóval menesztették Palásthyhoz embereiket, majd végül az egész csoport belépett az immáron ötszáz főre duzzadó honvéd karhatalomhoz.¹¹¹ Palásthy alakulata folytatta az ember- és értékmentést, a röplapkészítést, valamint fegyveres összecsapásokat kezdeményezett.¹¹² Hat emberük részt vett a cionista ellenállás Mayer-Megyeri József vezette karácsonyi akciójában, melynek során a Fő utcai börtön 97 foglyát szabadították ki.¹¹³ Megyeriék még a KISKA-tagoknál is merészebb módon folytatták az áruhás hadviselést: zsidóként nyilas egyenruhában mentették az üldözötteket.¹¹⁴ Az óbudai KISKA parancsnoka – a frontbevetést elkerülendő – 1944. december 27-én oszlatta fel csapatát.¹¹⁵

emellett szerencsejátékkal, osztálysorsjegy „főelárusítással” is foglalkozott. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) VII.167. 208/1944

¹⁰⁸ Önéletrajz. 1951. júl. 9. Bp. 1769/1896 – Palásthy Ervin. HIM HL AKVI

¹⁰⁹ Tóth és társai „öt csapatra osztották a levéteket s az egyik oktató lepofozott egy pár fiatalembert, másokat megrugdosott, a legdurvább, leggorombább szavakat mondta.” Fővárosi Közlöny 41. (1930) 6. sz. 172.

¹¹⁰ *Gadanecz Béla – Gadanecz Éva: A Weissshaus Aladár vezette szocialista népmozgalom története (1927–1945). Múltunk 38. (1993) 2–3. sz. 112.*

¹¹¹ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 497–498. A „frakciós” Tóthot 1952-ben Kistarcsára internálták, ahol egy ügynöknek arról beszélt, „hogyan hozott össze 1944-ben – az Uhri karosszéria-gyár egyik tulajdonosának közvetítésével – a Tabáni cukrászdában, a Török bástya vendéglőben és a Pálffy téren találkozókat, melyeken a kommunista párt részéről Orlai (Fürst) Károly, Rajk László és ő vett részt. Bajcsy-Zsilinszkyeket pedig Györffy alezredes és Szenes őrnagy képviselte”. *Gadanecz Béla – Gadanecz Éva: A weishausisták tevékenysége és üldöztetése 1945 után. Múltunk 40. (1995) 3. sz. 65.*

¹¹² *Sterl I.: A KISKA-alakulatok és a budapesti ellenállás i. m. 24.*

¹¹³ A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon i. m. 156.

¹¹⁴ Nyilas öltözetüket részben Rázt Kálmán egykor volt nyilas képviselő csoportjától szerezték. *Cohen, A.: A haluc ellenállás Magyarországon i. m. 130–131.*

¹¹⁵ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 497–498.

KISKA a VIII–IX. kerületben

Barcsay Kálmán alakulata

A főváros VIII–IX. kerületében több olyan KISKA-alakulat is működött, mely kapcsolatba hozható az ellenállással. Sőt, tudomásunk van egy fiatal nemzetőr-ről, aki már 1944. október 17-ére virradó éjjel „lövési sérülést” szenvedett a Népszínház utcában.¹¹⁶ Novembertől ezen a környéken működött (mindkét kerületre kiterjedően) Barcsay Kálmán századosnak a Práter utca 31. alatti központból irányított alakulata. Barcsay – Stadlerhez hasonlóan – alapvetően a passzív rezisztencia híve volt: embereket bújtatott, fegyvereket gyűjtött és szabotálta a kitelepülési parancsot. Együttműködött a Radó Imre és Magyar Endre Béla körül szerveződő csoporttal, amelyet fegyverrel látott el. Barcsayék a január eleji nagy lebukáshullámig folytathatták illegális tevékenységüket. A nyilasok 1945. január 8-án rohanták le körletüket, s a parancsnok embereit a budai Pálffy laktanyába hurcolták.¹¹⁷

A VIII/2 KISKA

Barcsaynál színesebb egyéniség volt a Rákóczi út 65. alatt berendezkedő VIII/2 KISKA század parancsnoka, Mátray Máthé Ferenc tartalékos százados. Neki per-se már hivatalból is sokoldalúnak kellett lennie, hiszen polgári szakmája szerint „színművész és író” volt.¹¹⁸ Mátray Máthé azonban nem csak a színpadon cserélte a szerepeket: ellenálló karrierje előtt a Hunnia Filmgyár nyilas csoportjának a soraik erősítette,¹¹⁹ ami vélhetően Szálasiék előtt is szalonképessé tette személyét 1944 őszén. Gazsi József 1987-es kandidátusi értekezésében úgy vélte, Mátray Máthé csak formális parancsnoka volt a „filmes ellenállásként” számon tartott VIII/2 KISKA-nak, mivel azt valójában „Ferenczy József” vezette.¹²⁰ Az utóbb

¹¹⁶ Vizovitzky György 17 éves kereskedelmi tanuló (utóbb kezelt) sérüléséhez: 1944. okt. 26. Esetnapló, 1944. okt. 21–nov. 3. Országos Mentőszolgálat – Kresz Géza Mentőműzeum (a továbbiakban: OMSZ–KGM).

¹¹⁷ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 526–528.

¹¹⁸ Az Erdélyi utca 17. fsz. alatt lakó Mátray Máthé a VIII. kerület lakosa volt. BFL – VII.167.a – 1943 – 0210

¹¹⁹ Karsai László e-mailje a szerzőnek. 2019. jún. 19. (A magyarországi Nyilaskeresztes Párt társadalmi összetétele – Adatbank és történelmi-szociológiai elemzés című OTKA-K106277 pályázat eredményei alapján.) Mátray Máthé – többek között Mikó István társaságában – a Nyilaskeresztes Párt kizárólag a párttagok számára meghirdetett „kulturális előadásán” is fellépett. *Magyarság*, 1940. január 26. 6. Nyilas életszakaszát több 1945-ös tanúvallomás is megerősíti. ÁBTL 3.1.9. V-63982 Bíró Lajos és társa.

¹²⁰ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 528–533. Vö. *Hamza D. Ákos*: *Harcunk a szabadságért*. A „Nemzeti Ellenállás” egyik csoportjának részvétele a felszabadítási küzdelemben. Bp. 1947. 34–35.

Nyugat-Németországban „Franz von Ferenczy” néven nagy karriert befutó, majd a magyarországi médiaprivatizációban is komoly szerepet játszó üzletember élete kész regény. Az azonban bizonyos, hogy nem a „felső tízezer szülötte” volt,¹²¹ hanem Ferenczi Józsefként látta meg a napvilágot Kecskeméten 1919-ben,¹²² méghozzá nagy valószínűséggel egy később emberölésért elítélt, kupeckedéssel is foglalkozó kőműves gyermekeként. Míg édesapja börtönben fejezte be életét, fia a harmincas évek derekán édesanyjával és lánytestvérével Pestszentlőrincre költözött. 1938 szeptemberében „önként jelentkezett a »rongyos gárdába«, de fegyveres szolgálat helyett a veszélyeztetett felvidéki magyar családok átmentését vállalta a trianoni határon keresztül Magyarországra” – olvashatjuk Münchenben íratott életrajzában.¹²³ 1942 májusában Nemzetvédelmi Kereszttel tüntette ki a kormányzó.¹²⁴

Ferenczi több dologgal is kísérletezett a fővárosban.¹²⁵ Végül Radó Pál fűszerkereskedő Röck Szilárd utcai üzletében kezdett el dolgozni, ahol strómanként vette ki a részét a vállalatvezetésből a zsidótörvények idején,¹²⁶ jóllehet az 1945 utáni állambiztonság utóbb több forrásból arról értesült, Ferenczi részben maga is zsidó származású volt.¹²⁷ Témánkhoz kapcsolódóan az sem elhanyagolható körülmény, hogy Radó testvérét a második világháború alatt kommunistaság vádjával kivégezték.¹²⁸ Életben maradt fivére 1945 után „Téglás(sy)” néven adta jelentéseit az állambiztonságnak. Egykori bizalmas kapcsolatuk miatt állították rá az 1950-es években (az időközben a Katonapolitikai Osztály századosából disszidensé lett) Ferenczire, pontosabban annak itthon maradt családjára. Radó visszaemlékezése szerint néhai strómanja a 1940-es évek első felében is „ügyesen mozgott, nagyon

¹²¹ Kovács G.: Alkonyat Budapest felett i. m. 322.

¹²² Főképp saját elbeszélésére hivatkozó életrajza szerint „Ferenczynek” az első évet meg kellett ismételnie a kecskeméti Katona József Reáliskolában, testnevelésből pedig fel volt mentve. *Kunszabó F.*: Josef von Ferenczy i. m. 61–62. Az értesítő szerint valóban volt ilyen tanuló az iskolában: „Ferenczi József”. A Kecskeméti M. Kir. Állami Katona József Reáliskola 1930–31. évi értesítője. Közli Ifj. Gáspárics Lajos. Kecskemét É. n. 37.

¹²³ *Ferenczy József*: Életrajzi vázlat kortörténeti háttérrel. Szerk. Palásthy Rezső. München 1992. 27. E „dokumentumkötet” nagy hévvel igyekszik bizonyítani családja nemesi származását. Uo. 15–23.

¹²⁴ A Vitézi Rend 1942. május 8-i igazolásának másolatához: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Központi Irattár (a továbbiakban: HIM KI) Személyi okmánygyűjtő 20122.

¹²⁵ 1992-es életrajzi kötete szerint írógépügynök volt, majd társával megalapította a háború alatt prosperáló Szójababforgalmazó Kft-t. *Ferenczy J.*: Életrajzi vázlat kortörténeti háttérrel i. m. 30. Ezekről a vállalkozásairól, illetve az említett cégről a korabeli értesítők nem tudósítanak.

¹²⁶ Jelentés, 1951. nov. 22. ÁBTL 3.1.5. O-10356 Ferenczy József. Idősebb Ferenczi egy vele viszonyt folytató szolgálólányt vert agyon és ásozott el. Kecskemét és Vidéke, 1921. november 8. 2. Ugyanő korábban Héjjas Iván különítményese volt. *Kunszabó F.*: Josef von Ferenczy i. m. 42.; Pesti Hírlap, 1924. január 23. 2. Radó budapesti üzletéhez lásd A budapesti egységes hálózat betűrendes távbeszélő névsora. 1942. 406.

¹²⁷ Jelentés, 1951. nov. 22. özv. Ferenczy Józsefné. ÁBTL 3.1.5. O-10356; Ferenczy József. ÁBTL 3.2.4. K-252.; „Favágó” Ferenczy József. ÁBTL 3.2.3. Mt-2/6 „West Viktor” Ferenczy, München.

¹²⁸ Jelentés, Bp., 1955. okt. 31. ÁBTL 3.1.5. O-10356/1 Ferenczi József II.

jó összeköttetései voltak a Baross Szövetségnél, mindig tudott behozatali engedélyt, kiutalást stb. szerezni”.¹²⁹ Mindeközben Ferenczi 1942-ben elvette Kolozs Gabriellát, egy erősen jobboldalinak mondott pestszentlőrinci cukrászdás lányát, s tagja lett a „Turul Szövetség Tinódi Bajtársi Egyesülete pestszentlőrinci Hunyadi törzsének” is.¹³⁰ Innen ered Zsabkához fűződő, 1944 végén is barátinak mondható kapcsolata.¹³¹ Bár Ferenczinek 1942-ben már a VII. kerületben, a Király utcában is volt vegyesáru-kereskedése,¹³² figyelme – immáron Ferenczy Józsefként – egyre inkább a filmszakma felé fordult. Ebben szerepet játszhatott 1940-ben alapított hirdetési vállalata is, melynek révén filmes berkekben is ismertté vált a neve.¹³³ Ferenczi Zsabkához és Mátray Máthéhoz hasonlóan a Hunnia Filmgyárban, annak pasaréti úti műtermében tevékenykedett.¹³⁴ 1943 októberében be is harangozták a nagykereskedőből filmrendezővé és filmproducerré avanzsáló fiatalember „nagy filmjét”,¹³⁵ majd egy hónappal rá Szeged város kormánypárti képviselőjének környezetében tünt fel. Rosta Lajos előbb az Oszágházban vetette fel egy Szegeden alapítandó filmgyár ötletét,¹³⁶ majd néhány nappal később „Ferenczy József barátjával” folytatott beszélgetéseire hivatkozva érvelt a magyar kultúrát Délkelet-Európában népszerűsíteni hivatott intézmény mellett.¹³⁷ Ebből azonban – hasonlóan a Hunniá-s „nagy filmhez” – semmi nem lett.¹³⁸

Az 1987-es „Partizánlexikon” szerint Ferenczi 1944. március végén – főképp pestlőrinci ifjómunkásokra támaszkodva – 80 fős ellenállási csoportot létesített,

¹²⁹ Egykori főnöke szerint azonban Ferenczi nem számolt el teljesen tisztességesen a rábízott javakkal 1945 után. Jelentés, 1959. szept. 24. ÁBTL 3.1.5. O-10356/1 Ferenczi József II.

¹³⁰ Jelentés, 1951. nov. 22. ÁBTL 3.1.5. O-10356 Ferenczy József. Kolosékhöz: Kelenváry János László levele Für Lajoshoz. 1992. febr. 11. HIM KI Személyi okmánygyűjtő 20122.

¹³¹ *Kunszabó F.*: Josef von Ferenczy i. m. 70. A Ferenczy József, Sipos László, Zákonyi Sándor-féle ellenállócsoport filmesekből tevődött össze, s tagjai 1944-ben is Zsabka „legszűkebb baráti köréhez” tartoztak. Kapcsolatban volt velük Mikó István is. A Bp-i M. kir. XIV-2 ellenállási Kiska alakulat száznaplója, 12. ÁBTL 4.1. A-747.

¹³² Központi Értesítő (1942) 40. sz. 1845. és Jelentés, 1951. nov. 22. ÁBTL 3.1.5. O-10356 Ferenczy József. Ferenczi további állítólagos üzleti vállalkozásaihoz lásd *Kunszabó F.*: Josef von Ferenczy i. m. 77–87.

¹³³ *Ferenczy J.*: Életrajzi vázlat kortörténeti háttérrel i. m. 29. A Nemzetvédelmi Keresztet már mint „hirdetővállalat tulajdonos” kapta meg. Budapesti Közlöny, 1942. május 27. 3.

¹³⁴ A nyilasok állítólag azért voltak elnézőek a filmesekkel, mert a Hunnia a tiszzaeszlári vérvád megfilmesítésére készült. Vö. Gazi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 528–533.

¹³⁵ 8 Órai Újság, 1943. október 12. 4. Hétfő, 1943. október 18. 5.

¹³⁶ Képviseelőházi Napló 1939. XVII. kötet 327–329. (1943. nov. 19.)

¹³⁷ Mint megemlítette, „Ferenczy” már el is készítette a négymillió pengős alaptőkéjű, modern felszerelésű gyár tervezetét. Függetlenség, 1943. november 21. 6. „Ferenczyről” fotót is közöl, lásd Film Színház Irodalom 6. (1943) 48. sz. oldalszám nélkül.

¹³⁸ Ferenczi nem rendezett filmet 1945 előtt. Állítólagos – a korabeli lapokból nem rekonstruálható – produceri munkáihoz lásd *Kunszabó F.*: Josef von Ferenczy i. m. 83.; *Ferenczy J.*: Életrajzi vázlat kortörténeti háttérrel i. m. 30–32. Fél évszázaddal később úgy nyilatkozott, hogy ő volt az első filmproducer Magyarországon. Szeretnék mérlegképes halott lenni. Beszélgetés Josef von Ferenczyvel. Respublika 2. (1995) 7. sz. 52.

amelynek tagjai „Békepárt” és „Szabadságmozgalom” feliratú röpcédulákat terjesztettek, valamint megkezdték a fegyvergyűjtést Radóék Rökk Szilárd utcai raktárába.¹³⁹ Az Akadémiai Kiadó gondozásában 1989-ben megjelent regényes életrajza arról is tudósít, hogy Zsabkával együtt részt vett a Nemzetőrség felállítását megelőző tárgyalásokon és kapcsolatban állt Tost Gyulával, Horthy Miklós szárnységédjével is.¹⁴⁰ Zsabkával való 1944 végi együttműködése biztosra vehető, míg ő maga karpaszományos őrmesterként a VIII. kerületi alakulatot erősítette,¹⁴¹ sőt anyagilag is támogatta.¹⁴² Életrajza szerint zsidó házakat őriztek, hamis parancsokkal üldözötteket szabadítottak ki, és német egységeket is megtámadtak. Többször letartóztatták, de barátainak és szélsőjobboldali kapcsolatainak köszönhetően a leghetetlenebb helyzetekből is kiszabadult.¹⁴³ Annyi bizonyosnak tekinthető, hogy „Ferenczyt” 1945-ben igazolták, sőt Nagy Ferenc miniszterelnök okirattal tüntette ki „a fasizmus elleni harc” elismeréseképpen.¹⁴⁴ Központi szerepet azonban – mesés elemekkel tarkított életrajzaival ellentétben – aligha játszhatott az ellenállásban. Ez már csak abból is nyilvánvaló, hogy nevével – Zsabkával, Bakossal vagy éppen Mátray Máthéval ellentétben – sem Radó Endre, sem Nidosi Imre perében nem találkozunk 1945 után.

Ami a csoport aktivitását illeti, a „filmes KISKA” tagjai összetűztek a nyilasokkal a Ferdinánd hídnál, megtámadták a Lehel téri légvédelmi ágyúkat, december 19-én a Népszínház utcában hét német teherautóból „vételeztek” szállítmányt, tíz nappal később pedig megrongálták a Cyklop garázsban lévő német autókat.¹⁴⁵ Ferenczi – Zsabka Kálmán és Kánitz Jenő korábban idézett visszaemlékezésével lényegében megegyező – állítása szerint 1945. január 2-án arról döntött a VIII/2, a XIII/1 és a XIV/2 KISKA vezetősége a Rákóczi úti laktanyában, hogy a zuglói sportcsarnok mögötti részen január 8-án hátba támadják a németeket, utat törve

¹³⁹ A magyar antifasizista ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon i. m. 157.

¹⁴⁰ *Kunszabó F.*: Josef von Ferenczy i. m. 98–99.

¹⁴¹ 1944. december 10-én kiállított KISKA-igazolványának másolatához: HIM KI Személyi okmánygyűjtő 20122. Ferenczy József

¹⁴² *Hamza D.*: Harcunk a szabadságért i. m. 19. A szintén Hunniá-s Hamza maga is a filmes ellenállás tagja volt. Adatgazdag összefoglalása elsősorban a közigazgatás körében megfigyelhető passzív rezisztencia kapcsán érdekes. (Például a szabotáló pesti uszályokhoz lásd Uo. 29.) Egy ügynökjelentés szerint ő is „a nyilasoknál kezdett vagy legalábbis erősen kacérkodott velük. 1944-ben már tevékenyen részt vett az ellenállási mozgalomban.” Jelentés, 1959. szept. 9. ÁBTL 3.1.2. M-18667/5 „Meszlényi”. (Hamza az 1940-es évek végén disszidált.)

¹⁴³ Két letartóztatását megerősíti: Jelentés, 1951. nov. 22. ÁBTL 3.1.5. O-10356. Ferenczi életrajzírója 1942 óta fegyverkező „Ferenczy-csoportokról” értekezik (ekkor ifj. Horthy Istvánt akarták volna puccszerűen megkoronázatni). A német megszállás utáni időszakra vonatkozóan arról is olvashatunk többek között, hogy „egyedül neki volt mozgatható hálózata és fegyverkészlete”. *Kunszabó F.*: Josef von Ferenczy i. m. 100–107.

¹⁴⁴ HIM KI Személyi okmánygyűjtő 20122.

¹⁴⁵ A magyar antifasizista ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon i. m. 157.

a Duna felé tartó a szovjeteknek.¹⁴⁶ Közbejött azonban Kabók Lajos, Karácsony Sándor és társainak kiszabadítása, ami közvetve az VIII/2-es alakulat megszüntetéséhez vezetett.¹⁴⁷ Az 1944. november végén letartóztatott szociáldemokrata vezetők bő egyhónapos fogságuk alatt társaikkal megjárták a Margit körutat, a Svábhegyet és a Toloncházat, mígnem 1945. január elején a „Mátray Máthé-féle Kiska alakulat egy ügyes csellel kiszabadította”, majd főhadiszállásukra, a Divatcsarnokba szállította őket. Ám nemsokára a csoport ismét a németek kezére került, akik ekkor már nem akartak magyar belügyekkel bajlódni. A foglyokat átadták a nyilasoknak, akik német segédlettel a VIII/2 KISKA-t felszámolták,¹⁴⁸ Kabókot és Karácsonyt pedig meggyilkolták. Mátray Máthé csak barátainak segítségével tudott megszökni a nyilasok fogságából,¹⁴⁹ míg alakulatának dekonspirálódott tagjait igyekeztek átmenteni Zsabkákéhoz (akikre, mint láthattuk, néhány nappal később csapott le a németekkel megtámogatott nyilas karhatalom).

KISKA a Városparancsnokságon (IX. kerület)

A Városparancsnokág kötelékében létrehozott KISKA parancsnoka Bakos Géza főhadnagy volt. Bakos a második világháború idején szakasz- majd századparancsnokként szolgált a 2. huszárezrednél, mígnem egy itthoni kiképzésen lábát és gerincsigolyját törte.¹⁵⁰ Előtte azonban a 15. huszárszázad tagjaként partizánvadász alakulatban ténykedett a keleti fronton, Lokot környékén. Egyik beosztottja szerint szakaszparancsnokként utasítást adott két szabadon engedett partizán lelövésére, majd egy partizángyanús faluban 10–15 személyt faházba

¹⁴⁶ Könyve „megírása után” – tehát valamikor az 1970-es évek legelején – kapta meg Gazsi József „Ferenczy” „egykorú nyilatkozatát” (nem tudni kitől), amit jegyzetben közölt is. *Gazsi J.:* Egy zászlóalj krónikája i. m. 364.

¹⁴⁷ A teljes névsor: Kabók Lajos, Karácsony Sándor SZDP vezetőségi tagok, Smarilla József SZDP pénztárnok, Haimann János a Vas- és Fémmunkások Szakszervezetének titkára, dr. Kuthy Sándor ügyész, valamint Sági Lajos és Temesvári Sándor rendőrfőtanácsosok. Tóth György őrmester (KISKA VIII/2) ellenállási tevékenységére vonatkozó tanúvallomás. 1963. márc. 5. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 409. Gazsi József még egy nyolcadik személyről is tud. Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 528–533.

¹⁴⁸ Smarilla Géza vallomása. 1948. márc. 20. és Jegyzőkönyv. 1948. ápr. 1. Udvarhelyi István tanú. ÁBTL 3.1.9. V-135335/1 Bokor Dénes és társai háborús és népellenes büntett. Nidosi Imre. 2. kötet; Kabókék halála és Mátray Máthé nyilasházba történő bekísértetése miatt Sáska Jánost, a Divatcsarnok személyzeti osztályának volt főnökét 15 évi fegyházra ítélték. Népszava, 1947. április 27. 4.

¹⁴⁹ A régi szélsőjobboldaliként ismert Hehs Aladár tartalékos százados – ekkor a nyilasok és a Vannay zászlóalj összekötője – parancsot adott az elfogott Mátray Máthé kivégzésére, „mert az nem írta alá a hűségnyilatkozatot”. ÁBTL 4.1. A-2126/35 Háborús bűnösök. Az ex-nyilas színész „jobboldali”, „opportunistá” szociáldemokrata vezérékért folytatott mentőakcióját hiába keressük a „Partizánlexikonban” – nevekkel legalábbis. Vö. A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon i. m. 157.

¹⁵⁰ Bakos „arcvonal mögötti tiszt” volt. HIM KI Személyi okmánygyűjtő 1797. Bakos Géza

zártak és rájuk gyűjtötták az épületet.¹⁵¹ Bakos sérülése után már nem került ki a frontra. 1944 júliusától VÁP-on szervezett karhatalmi századot, s ugyanitt a városparancsnok, Csipkés Ernő ezredes (később címzetes vezérőrnagy) segédtisztje lett. Többek között részt vett abban a vizsgálatban is, mely a Soroksári úton életüket veszítő szovjet parlamenterek halálának (1944. december 25.) körülményeit próbálta tisztázni.¹⁵² A KISKA századot ő állította össze „baloldali érzelmű tisztekből, szökött legénységből és muszokból [munkaszolgálatosokból – B. Á.]. Ezekkel együtt fejtettük ki ellenállási tevékenységünket és igen sok ember életét megmentettük” – írta a Rákosi-korszakban a hatóságok számára papírra vetett önéletrajzában, miután a szovjet hadifogságból hazatért.¹⁵³ Bakos körlete 1944 végén a Nagykörút és az Üllői út kereszteződésében található Mária Terézia laktanya volt, nem messze a Svéd Vöröskereszt és Raoul Wallenberg telephelyeitől. A VÁP KISKA igyekezett védő- és mentőakciókat végrehajtani, együttműködve az említett neves embermentővel, illetve valószínűsíthetően Nina Langlettel is.¹⁵⁴ A parancsnoknak főleg Gera Józseffel és Nidosi Imrével voltak kemény küzdelmei. Gerával bár megállapodást kötött, hogy honvédségi állományú személyt a VÁP megkerülésével nem lehet őrizetbe venni, ennek azonban az utcán nem mindig tudtak érvényt szerezni. 1945. január 4-én a nyilasok megtámadták az Üllői út 4. szám alatti, diplomáciai védelmet élvező „svéd házat”, s a kirendelt honvédeket tűzharc után lefegyverezték. Az üldözötteknél megtalált hamis nyílt parancsok miatt a helyzet menthetetlen volt, ráadásul a VÁP-on is folyt az embermentés, így az ott bújtatottak élete is veszélybe került.¹⁵⁵ Nidosi január 8-án megjelent a VÁP-on, ahol hosszú beszédében tisztogatással és frontra küldéssel fenyegetőzött, valamint a jelenlévő katonáknak „magyarázta” a katonaszökevények és

¹⁵¹ Maróti Dezső tanúkihallgatási jegyzőkönyve. 1963. nov. 5. ÁBTL 3. 1. 9. V-129026/3a.

¹⁵² Bakos szerint feltűnően sok nyilas volt a környéken, ezért őket nevezte meg tettesnek utóbb. Jelentés. Bp., 1948. márc. 24. ÁBTL 3.1.9. V-135335/1 Bokor Dénes és társai háborús és népellenes bűntett. Nidosi Imre. 2. kötet. A Vörös Hadsereg magyarországi lapjának „VÁP ellenállási mozgalmon” élcélődő, korabeli dokumentumra hivatkozó beszámolója nem ítéli meg pozitívan ténykedését. „A városparancsnokság Bakos főhadnagya” eszerint ahelyett, hogy „legalább szabadon engedte volna” Illinger János „soroksári magyar partizánt”, visszakísértette őt társával a kémelhárító osztályra, mivel Bakos nem tartotta magát illetékesnek az ügyben. *Lévai Béla*: Részletek a Szovjet Hadsereg Budapestet mentő akciójából. *Uj Szó*, 1947. január 16. 2. Illinger és társának (Sudár István) akciója nem szerepel a budapesti ostromot tárgyaló mértéktartó szakirodalomban, ahol a parlamenterekről külön alfejezetben olvashatunk. *Ungváry K.*: Budapest ostroma i. m. 114–120.

¹⁵³ Személyi adatlapján az is szerepel, hogy „1944-ben a földalatti mozgalommal kapcsolatban voltam”. HIM KI Személyi okmánygyűjtő 1797. Bakos Géza

¹⁵⁴ *Kovács G.*: *Alkonyat* Budapest felett i. m. 324. (Kovács – helytelenül – Mária Valéria laktanyát ír.) Vö. „Bakos Géza főhadnagya a városparancsnokságon futószalagon gyártotta a hamis igazolványokat”. *N. n.*: A budapesti gettó felszabadulására. *Respublika* 2. (1995) 4. sz. 23.

¹⁵⁵ Szilágyi Jenő r. alezredes vallomása az ÁVO-n. 1948. márc. 20. ÁBTL 3.1.9. V-135335/1 Bokor Dénes és társai háborús és népellenes bűntett. Nidosi Imre. 2. kötet.

ellenállók azonnali helyszíni felkoncolását elrendelő parancsát.¹⁵⁶ Ezért az üldözöttek – egyeztetve Bakossal – elhagyták a VÁP-ot,¹⁵⁷ a parancsnok pedig 1945. január 14-én 22 főtiszttel és 170 fős legénységgel jelentkezett a körletét időközben birtokba vevő Vörös Hadseregnel.¹⁵⁸

A „Táncsics Mihály zászlóalj” (IX. kerület)

A szakirodalomban – a tagok visszaemlékezései alapján – Táncsics Mihály zászlóalj néven szereplő alakulat valódi neve Pázmány Péter Tudomány Egyetem Honvéd Kisegítő Karhatalmi Zászlóalj volt. A tudományegyetemi nemzetőr alakulatokból 1944 novemberének második felében megalakuló, utóbb 400 főszere duzzadó s négy századból álló egység ellenálló magja a Magyar Diákok Szabadságfrontjához tartozott és mind származást, mind ideológiai meggyőződést tekintve tarka képet mutatott.¹⁵⁹ A Győrffy Kollégium és az Eötvös Collegium mellett nagy hatást gyakorolt rájuk Csipkés György tragikus sorsú cserkészvezető, s általa a Honvédcserkész Örsvezetők Kiképző Karának (HÖKK) szellemisége. Ez németellenes, népi eszmeiségben öltött testet, mely nem volt jobb felé „teljesen lezárva”. 1943 első felében már működött a Teleki Pál Munkaközösséggel, illetve egyházi egyesületekkel (Soli Deo Gloria, KALOT stb.) is együttműködő „Csipkés közösség”. Vezetőjük, Dolinszky János – aki a 1944 végén Sopronkőhidán raboskodott – fedőszervre lelt a „turáni vadászoknál”, akik örültek a „dinamikus fiataloknak”, s egészen a német megszállásig helyiséget és sokszorosítót biztosítottak számukra. A Pázmány-os KISKA-ban az első században tömörültek a volt HÖKK-ösök.¹⁶⁰

Az alakulat parancsnoka Várhelyi József végzős orvostanhallgató volt, aki véget nem érő gyakorlatozással és a hatóságokkal történő körülményes egyeztetésekkel

¹⁵⁶ Nidosi Imre vallomása a Budapesti Népiügyszészen. 1948. március 24. In: Források Budapest történetéhez 4. 1945–1950. Szerk. Gáspár Ferenc. Bp. 1973. 399.

¹⁵⁷ Bakos Géza vallomása. 1948. márc. 22. Szilágyi Jenő r. alezredes vallomása az ÁVO-n. 1948. márc. 20. és Jelentés. Bp., 1948. márc. 25. ÁBTL 3.1.9. V-135335/1 Bokor Dénes és társai háborús és népellenes büntett. Nidosi Imre. 2. kötet.

¹⁵⁸ Bakos szovjet hadifogságba került, ahonnan 1947-ben tért haza. Ekkor igazolták, majd 1948-ban nyugdíjazták. HIM KI Személyi okmánygyűjtő 1797. Ezt követően segédmunkásként dolgozott, majd 1957-ben disszidált. Bakos Géza op. katonája. ÁBTL 2.2.1. és Jelentés Rideg Mihály Malmö-i lakos békécsabai tartózkodásáról. 1980. júl. 10. ÁBTL 3.2.5 O-8-409/1 VIKING.

¹⁵⁹ „A Táncsics-zászlóaljban a felnövekvő fiatal értelmiségi nemzedéknek szinte minden rétege képviselve volt: orvostanhallgatók, közigazdászok, mérnökök, mezőgazdászok, bölcsészek, képzőművészek, jogászok, sőt teológus is akad”. Közel felük munkás- vagy parasztcsaládból származott, de bujkáló zsidók is voltak köztük. *Petőcz Pál: Az egyetemi Táncsics Mihály-zászlóalj történetének vázlata és főbb dokumentumai. Hadtörténelmi Közlemények 20. (1973) 532.; 537.*

¹⁶⁰ Kiforratlan eszmeiségüket érzékelteti, hogy egy visszaemlékezés szerint felváltva énekeltek Horthy-nótákat, a Marseillaise-t és az Internacionálét. Körtvélyes Géza visszaemlékezése. 1984. okt. 16. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 463. Vö. *Kelemen Egon – Kunszt György – Szabó-Pelsőczy Miklós: Csipkés György és a HÖKK: egy nemzedék élménye és tragédiája. Valóság 37. (1994) 9. sz. 79.*

igyekezett húzni az időt, vagyis megakadályozni emberei bevetését. 1944. november végén aztán az a döntés született, hogy csak abban az esetben maradhatnak Budapesten, ha Egyetemi Felderítő Zászlóaljként betagozódnak a hungarista erőszakszervezetek struktúrájába.¹⁶¹ Ennek eredményéről így számolt egy egykori résztvevő: „Vegyes érzelmekkel, bizalmatlanul léptem be a laktanya kapuján, amelyet nyilas karszalagos katonák őriztek. Barátom bekísért a zászlóaljparancsnokhoz, Várhelyi zászlóshoz, s pár szóval bemutatott. A parancsnok nyilas karszalaggal ékesen, nyilas köszöntéssel fogadott. Mikor magunkra maradtunk, megnyugtatóan, hogy mindez álruha, és csak az ellenség megtévesztésére szolgál. Nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy a zászlóalj szervezésének egyetlen célja, hogy minél több fiatalembert tartsunk távol az esztelen öldökléstől, s mentsünk át a remélhetően jobb időkre.”¹⁶²

A zászlóalj körlete a Köztelek utca 3. szám alatti Collegium Medicumban volt, de a városon kívülre is elmerészkedtek, ha volt miért. A front közeledtével például „két demizson borért” golyószórót és lőszeret lehetett szerezni Csepelen, amivel akut fegyverhiányukat tudták mérsékelni.¹⁶³ Várhelyiek katonákat szöktettek, hamis iratokot és bélyegzőket rejtegettek, védtek az üldözötteket bújtató Frigyesi professzor Nőgyógyászati Klinikáját,¹⁶⁴ fegyvereket loptak a németektől, akikkel időnként össze is tűztek. Kétarcú tevékenységüket a külső mellett nyilas nexusokkal fedezték,¹⁶⁵ miközben kapcsolatuk volt a kommunista akciógardákkal is.¹⁶⁶ Névsorukon Klaniczay Tibor szakaszparancsnok (később akadémikus irodalomtörténész) nevét is megtalálhatjuk. Mégsem ő a legismertebb Tánacsics-os, hanem Göncz Árpád szolgálatvezető, a rendszerváltozás utáni Magyarország első köztársasági elnöke, aki Rákoshegyen meg is sérült.¹⁶⁷ Mindkét irodalmár Csipkés köréhez tartozott.¹⁶⁸

¹⁶¹ M. Kiss S. – Vitányi I.: A magyar diákok szabadságfrontja i. m. 220.

¹⁶² Kelemen E. – Kunszt Gy. – Szabó-Pelsőczy M.: Csipkés György és a HÖKK i. m. 79.

¹⁶³ Gönczy László: Adalékok a Tánacsics Mihály egyetemi zászlóalj történetéhez, különös tekintettel az eü. alegységre. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 390.

¹⁶⁴ Frigyesi az utolsó pillanattig nagy nyomás alatt dolgozott. 1945. január 8-án például a nyilas „párt-szolgálat felszólítására” kellett fogadnia a Bokor Dénes által egyenesen az Andrássy út 60-ból hozzá átküldött Apró Jenőné. 1945. jan. 8. Szállítási napló, 1945. január, február, március hó. OMSZ–KGM.

¹⁶⁵ Ilyen volt például az egyetemi Nemzetőrségben, majd KISKA-ban vezető szerepet betöltő Szentpétery (Láng) Kálmán által korrepetált nyilas hallgató. Az egyetemi Tánacsics Mihály ellenállási alakulatra vonatkozó dokumentumok. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 336.

¹⁶⁶ Ők az „egyetemi KISKA-soktól” fegyvereket és „több láda lőszer” kaptak. *Fehér Lajos*: Harcunk Budapestért. Bp. 1969. 110. A diákoknál lelt menedékre Ries István későbbi igazságügyi miniszter is. Vö. Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 474–495.

¹⁶⁷ Göncz saját, 1970. augusztus 2-ai vallomása szerint részt vett a helyi nyilasház „leszerelésében, utána a tűzharcban a harcállásponton”, ahol megsebesült, comblövést kapott. Az 1. hadosztály tagnévsora. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 463. Göncz az ún. „lepra rajt” erősítette. Ők „voltak az egész zászlóalj legvakmerőbb és katonailag talán legképzettebb részlege” „állig felfegyverkezve”. Körtvélyes Géza visszaemlékezése. 1984. okt. 16. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 463.

¹⁶⁸ Kelemen E. – Kunszt Gy. – Szabó-Pelsőczy M.: Csipkés György és a HÖKK i. m. 76.

Hogy mit kerestek a diákok Rákoshegyen? Hivatalosan: a frontot.¹⁶⁹ „A nyilas ifjúsági központ vezetőségével történt veszélyes és megtévesztő tárgyalások huza-vonái után” ugyanis „a nyilasok december 10-én a zászlóalj egy részét beöltöztették”,¹⁷⁰ majd karácsony előtt az addig ügyesen lavírozó alakulat századait német katonai kísérettel a tűzvonalhoz, Vecsésre, Rákoscsabára, majd Rákoskeresztúrra irányították árkot ásni.¹⁷¹ Itt már december 25-én felvették a kapcsolatot a helyi ellenállókkal, akik főképp szabotázsakciókkal hívták fel magukra a figyelmet, emellett nyilasokat és németeket tartottak fogva egy környékbeli fatelepen. Bár a visszaemlékezések ellentmondásosak a súlypontokat illetően, az biztos, hogy a diákok új lendületet adtak a rákoshegyi ellenállásnak. December 26-án lefegyverezték a helyi nyilasházat,¹⁷² majd megszállták a községházát (itt a rákoshegyieknek korábban már sikerült megnyerniük kiábrándultabb tisztviselőket¹⁷³), a posta irányítását is átvették, a községet pedig lezárták.¹⁷⁴ Ezt követően éjjel közös járőrt menesztettek a Vörös Hadsereghez, az együttműködési hajlandóság kipuhatolása érdekében. A szovjetek azonban egyértelművé tették, hogy nem kérnek a kooperációból s a megadást javasolták a zavaros háttérű csoportnak.¹⁷⁵

Időközben a nyilasoknak is feltűnt Várhelyiek kettős játéka, ezért másnap déltájban „egy századosból és több tisztból álló vizsgáló bizottság szállt ki Rákoshegyre tábori csendőrségtől kísérve. A tábori csendőrök harcra készen körülvették a községet, majd egy Horváth nevű ezredes csatlakozott a vizsgáló bizottsághoz [...]. Várhelyi zászlóalj parancsnok megtévesztő tájékoztatást adott a helyzetről.”¹⁷⁶ Az elbeszélések ezen a kritikus ponton kibogozhatatlanul összekuszálódnak, s vélhetően maguknak az egykori résztvevőknek sem volt világos, mi is történik körülöttük.¹⁷⁷ A motoros csendőrök érkezését mindenesetre nem csak a zászlóalj vehette észre. Érkezésüket ugyanis aknatűz zavarta meg, mely

¹⁶⁹ Várhelyi 1972-es visszaemlékezése másról tanúskodik. Eszerint az „ellenállási vezetőkkel folytatott lázas tanácskozás után” kapta azt a javaslatot, hogy vonuljon Rákoshegyre. Idézi: *M. Kiss S. – Vitányi I.: A magyar diákok szabadságfrontja* i. m. 266.

¹⁷⁰ *Petőcz P.: Az egyetemi Tánácsics Mihály-zászlóalj* i. m. 539.

¹⁷¹ *Az egyetemi Tánácsics Mihály ellenállási alakulatra vonatkozó dokumentumok.* HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 336.

¹⁷² Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 474–495.

¹⁷³ Cséfan István visszaemlékezése ellenálló tevékenységére. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 442.

¹⁷⁴ Török Sándor visszaemlékezése ellenállási tevékenységére. 1982. nov. 30. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 507.

¹⁷⁵ *Petőcz Pál: Az egyetemi Tánácsics Mihály zlj. történetének vázlatja.* 1972. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 338.

¹⁷⁶ *Jegyzőkönyv. Felvétel Rákoshegyen, 1945. évi július hó 5-én, a Magyar Kommunista Párt rákoshegyi szervezetében.* Közli: *Petőcz P.: Az egyetemi Tánácsics Mihály-zászlóalj* i. m. 546.

¹⁷⁷ *Ahogy Göncz fogalmazott egy kései interjúban: „Ekkor következett be az, amit nagyon nehezen tudok rekonstruálni. Hogy ők lőttek, vagy aknatűzet kaptunk, máig nem tudom.” „Én csak egyféleképpen tudom magam elképzelni.” Göncz Árpáddal beszélget Váradi Júlia. *Mozgó Világ* 28. (2002) 4. sz. 5.*

„minden valószínűség szerint szovjet” oldalról érkezett. Ezután mindenki löni kezdett. „A nálam lévő kézigránát azonnal közéjük [a csendőrök közé – B. Á.] hajítottam, s pisztolyomból tüzet nyitva két tárat közéjük lőttem” – olvashatjuk az egyik visszaemlékezésben.¹⁷⁸ A váratlan támadásban öt táborig csendőr és egy diák lelte halálát (ekkor sérült meg Göncz Árpád is).¹⁷⁹ Miután az aknatűz elmúlt és a csendőrök visszavonultak, Várhelyi a templom előtti téren felsorakoztatta alakulatát. Némi tanácskozás után a visszavonulás mellett döntöttek, amit meglehetősen gyorsan kellett kivitelezniük, mert egyik irányból ismét a táborig csendőrök, a másiktól pedig a Vörös Hadsereg érkezése volt várható. Végül kalandos úton, az utolsó pillanatban „lopva visszatértek a Collegium Medicumba”, ahonnan szilveszterkor – alighanem Bakoséktól szerzett¹⁸⁰ – nyílt paranccsal elbocsátották az egység javát.¹⁸¹

Belvárosi KISKA-k

Stollár Béla csoportja (Magyar Királyi Honvéd Hírszerző Kisegítő Század)

Gidófalvy Lajos mellett Stollár Béla a másik KISKA-vezér, akinek nevét ma is közterület (utca) őrzi Budapesten. A katonacsatlásban felnőtt Stollár banktisztviselői munkája mellett jogi doktorátust szerzett, majd újságíróként helyezkedett el. Nevével a *Nemzeti Sport* hasábjain 1940 nyaratól találkozhatunk, ahol például *Újra egyenrangúak vagyunk a németekkel* címmel közölt tudósítást egy úszóverseny-ről.¹⁸² Bár a vele foglalkozó (gyér számú) irodalom nem szól róla, az elegánsan öltözködő, sportos, kifinomult modorú fiatalember a *Református Életnek* is dolgozott.¹⁸³ 1941 őszén aztán – Gyenes Istvánnal holtversenyben – megnyerte a *Pesti*

¹⁷⁸ Pitroff Pál visszaemlékezése. 1970. aug. 1. Az 1. hadosztály tagnévsora. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 463.

¹⁷⁹ *Petőcz P.*: Az egyetemi Tánács Mihály-zászlóalj i. m. 540.

¹⁸⁰ „A zászlóaljparancsnok [...] bement a közeli Mária Terézia-laktanyába, s félóra múlva, nem tudni hogyan, többszáz kitöltetlen szabadságoslevéllel került elő.” *Lukácsy Sándor*: A Tánács-zászlóalj története. *Új Hang* 4. (1955) 6. sz. 92. Ugyanerre az időszakra vonatkozóan közli *Petőcz*, hogy „egy Bakos nevű őrnagy ígéretet tett, hogy törli az egyetemi KISKA-alakulatot a nyilvántartásból, ha egyáltalán van ilyen nyilvántartás”. *Petőcz P.*: Az egyetemi Tánács Mihály-zászlóalj i. m. 541.

¹⁸¹ Uo. A Tánács zászlóalj emlékeztetőtörténetéhez, az alakulat recepciójának nehézségeihez lásd *Bartha Ákos*: A „kisegítő honvéd karhatalom” (KISKA) ellenállóinak 1945 utáni élettörténete. Kézirat.

¹⁸² *Nemzeti Sport*, 1940. július 23. 5.

¹⁸³ Itt közölt riportjaiban a szociális kérdést is körbejárta, „munkaalkalmak teremtését” és telepítést szorgalmazva. *Stollár Béla*: Ahol nincs alamizna többé – Látogatás a Valéria-telepen. *Református Élet*, 1940. május 18. 3. Vö. *Uő*: Bp., X., Üllői út 86. *Református Élet*, 1940. november 16. 5.; *Uő*: Új gyülekezeti ház a Külső-Józsefvárosban. *Református Élet*, 1940. december 7. 3.; *Uő*: „Mi pedig a békekéségnek építettünk...” A Kormányzó Úr jelenlétében felavattuk az új budapesti fiúgimnáziumot.

Hírlap tehetségversenyét, aminek köszönhetően a neves lap „belső munkatársai sorába szerződtette”.¹⁸⁴ Itt némi tudósítói edződés után főként turisztikai és külpolitikai tárgyú cikkekkel jelentkezett a lap hétvégi mellékletében. *Az európai vár* című, 1943. májusi vezércikke jól példázza a cenzurális viszonyok lehetőségeit és korlátait,¹⁸⁵ hiszen, míg a szerző a német védelmi rendszerről írt elismerő sorokat, két oldalon keresztül mást sem tett, mint az angolszászok partraszállási esélyeit laltogatta.¹⁸⁶ Néhány hónappal később ugyanő már a szociáldemokrata vezetésű – a szélsőjobboldaltól szinte mentes – dán királyságról írt elismerő hangon, hangsúlyozva, hogy a patrióta dánok visszafogott, mégis tiszteletet parancsoló magatartása még a bevonuló németeket is önmérsékletre készítette.¹⁸⁷ Itt kell megjegyezni, hogy a Kisgazdapárt polgári tagozatában tevékenykedő Stollár minden későbbi átmaszkírozási kísérlet ellenére sem volt kommunistaszimpatizáns.¹⁸⁸ A visszatért Szabadka magyar világáról több lelkesült tudósítást közölt, Palicsfűrdőn pedig ifjabb Horthy Miklóst is meginterjúvolta 1943 augusztusában.¹⁸⁹

Az ifjú újságíró 1942-ben vonult be: „egészségügyi katona volt, aztán mint többszörös gyorsíró bajnokot a vezérkarhoz helyezték át, irodába”.¹⁹⁰ Az energikus hadapród őrmester a német megszállási előtti napokban a Kállay miniszterelnök rendeletére megalakított „levente rovatvezető alosztály” titkára lett a sajtókamarában,¹⁹¹ majd a 3. vkf. osztályon teljesített szolgálatot.¹⁹² A nyilas uralom alatt innen hordta a „különböző iratokat, kitöltetlen nyíltparancsokat, szolgálati jegyeket”,¹⁹³ a Magyar Királyi Honvéd Hírszerző Kisegítő Század netvet viselő alakulatához, mely a Légrády nyomda szomszédságába, az V. kerületi

Református Élet, 1943. november 6. 3. Köszönöm Ablonczy Balázsnak, hogy felhívta a figyelmemet Stollár itteni működésére.

¹⁸⁴ Pesti Hírlap, 1941. november 1. 7. Két évvel korábban már volt egy tehetségpályázatos harmadik helyezése ugyanitt. Pesti Hírlap, 1939. december 24. 12. A Pesti Hírlapban, illetve a Képes Vasárnapban közölt cikkeihez lásd Drenyovszky János: Stollár Béla szerkesztő, 1917–1944. Bibliográfiai összeállítás életrajzának forrásairól és jelentősebb cikkeiről. 1974. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, Bq 0910/358.

¹⁸⁵ Ehhez legújabban lásd *Pethő Tibor: A Magyar Nemzet története 1938–2018*. Bp. 2018. 56–73.

¹⁸⁶ *Stollár Béla: Az európai vár*. Képes Vasárnap, 1943. május 18. oldalszám nélkül.

¹⁸⁷ *Üő: Dánia*. Képes Vasárnap, 1943. szeptember 7. oldalszám nélkül.

¹⁸⁸ *Deák István: Európa próbatétele. Együttműködés, ellenállás és megtorlás a második világháború alatt*. Bp. 2015. 11. Kisgazdapárti tagságához: *Gazsi J.: Antifasiszta ellenállás és partizánharc Magyarországon* i. m. 94.

¹⁸⁹ Pesti Hírlap, 1942. január 25. 8., január 28. 5., 1943. augusztus 5. 3. és augusztus 7. 3.

¹⁹⁰ *Feleki László: Stollár Béla*. Képes Sport, 1974. december 24. oldalszám nélkül.

¹⁹¹ Kard, kereszt és toll munkásai adtunk kezét egymásnak. Vitéz Bély Alajos vezérezredes beszélt a Sajtókamara levente rovatvezetői alosztályának megalakulásán. Függetlenség, 1944. március 14. 5.

¹⁹² Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 507–515.

¹⁹³ *Szűcs László: Az utolsó töltenyig*. Képes Sport, 1964. december 22. oldalszám nélkül. Szerkesztőségi munkatársának így vallott KISKA-beli munkájáról: „főleg recepteket írunk az életben maradáshoz”. *m. t.: Hősre emlékezünk: Stollár Béla*. Magyar Hírlap, 1974. december 27. 12.

Klotild utca 22. szám alatti épület harmadik emeletére kvartélyozta be magát.¹⁹⁴ Fontos körülmény, hogy a Légrádyban nyomták saját lapját, az egészen 1944. december közepéig megjelenő *Pesti Hírlap*ot.¹⁹⁵ A Klotild utcai ellenállócsoporthoz a szociáldemokrata kötődésű, Pisky-Schmidt Frigyes által vezetett Magyar Szabadság Mozgalomhoz (MSZM) kapcsolódott. Ők a Kállay-kormány idején titkos náciellenes rádióállomást működtetettek a hírszerzéssel és propagandával foglalkozó 6. vkf. osztály égisze alatt, majd *Szabadság* címmel saját lapot is kiadtak 1944 novemberétől.¹⁹⁶ Schmidték sorait erősítette Kárpáthy Gyula, aki 1943 nyarán még a nyilas *Magyarság* munkatársa volt, de együttműködtek Zsabka Kálmán KISKA-jával is.¹⁹⁷ Az iratgyártás és az embermentés mellett az a cél lebegett a szemük előtt, hogy a *Pesti Hírlap* modern, saját áramfejlesztős nyomdája legyen az első működőképes magyar nyomda a front átvonulása után. Az épület biztosításához fegyverekre volt szüksége a mindössze néhány tucat főnyi csoportnak, amelyeket több forrásból, például a kőbányai partizánok révén szereztek be.¹⁹⁸ Ekképp december közepén már éjszakai járőrözésre is vállalkoztak,¹⁹⁹ noha a századírnok szerint a kis létszámú Klotild-utcai csoport „fegyveres ütőerő szempontjából gyakorlatilag jelentéktelennek volt nevezhető”.²⁰⁰

¹⁹⁴ Parancsnokuk személye láthatóan emlékezetpolitikai kérdéssé lett 1945 után. Gazsi József – az 1945 után megjelent cikkekhez hasonlóan – Szakasits Árpád fiát, Györgyöt nevezte meg parancsnokként, aki eszerint „Horváth Mihály zászlós” álnéven töltötte be posztját. Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 507–515. Az MSZM-hez tartozó, kommunistaellenes szociáldemokrata szerző ugyanakkor úgy véli, Stollár volt a parancsnok, s Szakasits (és Faragó György) csupán helyettes. *Gábor Róbert: Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen, 1944–1948.* Bp. 2001. 43. Az MSZM több ezer röplapjához lásd uo. 42.

¹⁹⁵ A magyar sajtó 1944-ben. Bibliográfia. S. a. r. Herczeg Tünde Zita. Kézirat. 2015. 331.

¹⁹⁶ A *Szabadság* kéthetente jelent meg, egészen 1944 karácsonyáig. A Klotild utcai Légrády nyomdában állítottak elő. Az MSZM együttműködött az ifjabb Horthy Miklós, illetve Szent-Iványi Domokos fémjelezte Magyar Függetlenségi Mozgalommal, a Teleki Pál Munkaközösséggel és csatlakozott a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságához is. *Loppert Csaba: Demokráciakérdés vagy vagonkérdés? (Szociáldemokraták és a németek a két világháború között).* Valóság 59. (2016). 11. sz. 47. Vö. „Meszlényi” jelentése 1959. szept. 9. ÁBTL 3.1.2. M -18667/5 „Angol ellenállási vonal”.

¹⁹⁷ *Sipos Balázs: Újságok és újságírók az 1944-es polgári ellenállásból – és emlékezetük.* Múltunk 53. (2008) 1. sz. 199. Itt olvashatunk a Zsabkaéknál kikötő Magyar Párlól, az Esti Magyarország munkatársáról. Ő az említett levante rovatvezető alosztály ügyvezetőjeként dolgozott együtt Stollárral. Függetlenség, 1944. március 14. 5.

¹⁹⁸ A számos sikeres akciót végrehajtó, Kiss Károly és Horváth Piri István vezette kőbányai partizánok egy ideig maguk is KISKA-alakulatként, majd azok feloszlása után a Nemzeti Számonkérés Szervezete egyenruhájában tevékenykedtek. *Kovács Z. A.: A Szálasi-kormány belügyminisztériuma i. m. 135., 266.*

¹⁹⁹ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 507–515.; A magyar antifasizista ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon i. m. 304.

²⁰⁰ Dr. Faragó György visszaemlékezése ellenálló tevékenységére. 1982. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 450. Faragó megjegyzése a létszámmal vonatkozhatott. Szakasits szerint olyan jól el voltak látva fegyverrel, hogy kézigránátot cseréltek élelmiszerré az egyik zuglói KISKA-val. *Szakasits György: Törvényen kívül.* Naplójegyzetek a német megszállás idejéből. Bp. É. n. 115–118. Szakasits regényes munkája címe ellenére visszaemlékezés. Nem szól benne a parancsnoki kinevezéséről, amit azonban a lapok sejtetni engednek. 1945. június 13-án ugyanő arról a képtelenségről is nyilatkozott a hivatalos

Ennek ellenére Stollárék nevéhez fűződik a budapesti ellenállás legkomolyabb fegyveres összecsapása, mely akkor következett be, amikor a nyilasok december 25-én – feljelentés nyomán – lecsaptak a csoportra. Már ekkor voltak mindkét oldalon veszteségek, ám az ellenállók az első rohamot végül sikeresen visszaverték. A német vezetéssel, valamint a VI. és XIV. kerületi nyilasok támogatásával visszatérő támadókkal azonban már nem bírtak.²⁰¹ Valószínűsíthető, hogy Stollárék is kaptak erősítést más ellenálló csoportoktól; kőbányai partizánok például biztosan voltak velük. Egyikük így emlékezett vissza az esetre: „a házban pánik tört ki. Egy hatalmas, kétudvaros bérház sok lakóval. A nyilasok és a csendőrök lövöldözésére kinyíltak az ajtók és az ablakok, sokan kitódultak a folyosóra. Sikongatások, hisztérikus kitörések, jajveszékélés túlharsogták a lövöldözést, míg a nyilasok agresszív módon be nem parancsolták a lakókat a lakásaikba.”²⁰² Ezután „irtózatosszerű tűzharc kezdődött, egymás után robbantak a kézigránatok, kelepelték a géppisztolyok”.²⁰³ A védőknek át kellett jutniuk a másik lakásba, ahol a komolyabb fegyvereket tárolták és ahonnan menekülni lehetett. „Hullai Lajos ködgránáttal és kézigránáttal védve a többiek visszavonulását, utolsónak hagyta el a helységet vészkijáraton. Eközben Hullai Jenő [Hullai Lajos testvére – B. Á.] elveszett, mint később értesültünk róla, meghalt.”²⁰⁴ Nem ő volt az egyetlen áldozat. A világítóudvarnál „Stollár Béla nyilván idegességében elvettette az ugrást és három emelet magasságából a földszintre zuhant”. A nyilasok biztosra mentek és a sérült emberbe sorozatot lőttek. Testét a lichthofban hagyták, míg a többi halottat lovas kocsival a Dunához vitték és a folyóba dobták. Mindeközben a katonaruhában harcoló Hullay a tetőkön át egy közeli szállodába menekült, nagy riadalmat okozva ott a vendégek körében.²⁰⁵ A harc után több tucat halott maradt a földön.²⁰⁶ Ellenállók és nyilasok mellett a házban bújtatott üldözöttek, a házmester és felesége, valamint az éppen náluk tartózkodó rokonok is életüket veszítették.²⁰⁷ Stollárnak az a Muraközi Gyula református

szerveknek, hogy a Klotild utcai csoport tagjai „kb. 170 nyilast tettek el láb alól”. A Honvédelmi Minisztérium 5. nyomozó csoportjának jelentése a nyilasok elleni harcban hősi halált halt Stollár Béla és társai ügyében folytatott nyomozásról. In: Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen i. m. 664.

²⁰¹ Bükkös György zuglói pártszolgálatos 1967-es vallomását idézi: Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 507–515.

²⁰² Dr. Hullay Lajos visszaemlékezése ellenállási tevékenységére. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 467.

²⁰³ *Feleki L.*: Stollár Béla i. m.

²⁰⁴ Emlékirat a kőbányai partizánharcokról. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 14.

²⁰⁵ Dr. Hullay Lajos visszaemlékezése ellenállási tevékenységére. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 467. Az egyik résztvevő szerint ráadásul a hotelben a nyilasok egy másik ellenálló alakulattal is összecsaptak. *Torday László*: ...és Stollár Béla huszonhárom társával a felszabadított előharcosaként fegyverrel a kezében hősi halált halt. Feltámadás, 1945. február 19. 2.

²⁰⁶ Állítólag 16 nyilas, 10 ellenálló és 12 civil veszítette életét az összecsapásban. Világosság, 1945. július 3. 5.

²⁰⁷ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 507–515.

lelkész adta meg a végtisztességet az ostrom alatt, aki nemcsak a *Református Élet* felelős szerkesztőjeként, de hamis iratok terjesztőjeként is a munkatársa volt.²⁰⁸

Stollár Béla és társai nagy árat fizettek érte, de elérték céljukat: a nyilasok csak olyan alkatrészeket vittek el a nyomdából, amiből volt tartalék.²⁰⁹ „Az más kérdés, hogy a korábban felszabaduló Athenaeum nyomdát a szovjet műszaki erők el tudták látni árammal és így ott kezdődött el a felszabadult nyomdai tevékenység”²¹⁰ – tette hozzá keserűen az egyik ellenálló. Ráadásul, mint láthattuk, a hírszerző KISKA-tagok aktivitása nem csak saját vesztüknek lett okozója. „Vajon jobban tette volna Stollár Béla, ha csak szép csendesen iratokat hamisít, üldözötteket rejteget az otthonában? Vagy emberi és hazafiúi kötelességét teljesítette, amikor előkészítette a szomszédos lapkiadó vállalat fegyveres megrohanását, hogy ott kinyomtathassák Budapest első demokratikus, a szovjet hadseregtől független újságját?”²¹¹ – tette fel a (megválaszolatlanul hagyott) kérdést Deák István történész, akinek húga Stollár jegyese volt.²¹² Ebben az esetben azonban kár a moralizálásért: a nyilasok a kisegítő karhatalmisták ellenük irányuló „merényletei” és „szabotázsakciói” miatt csaptak le a Klotild utcában, nem a távlatos nyomdatervek miatt.²¹³

A „Radó–Magyari-csoport”

A belváros szívében más ellenállási csoportok is működtek. Lecsapott itt például a kommunista irányítású Marót-csoport, amelynek tagjai a Kossuth utcai nyilas könyvesboltban robbantottak december közepén.²¹⁴ Hogy a nyilasok megtámadása nem volt elszigetelt eset, azt jelzi az is, hogy az V. kerületi nyilas „védelmi vezető”, Kaesmann Baritz István – meglehetősen különös, kései vallomása szerint – a könyvesbolti robbantás után munkaszolgálatosokat akasztatott az üzlet kirakatába. A nyakukba helyezett egyik táblán az szerepelt, hogy „V.

²⁰⁸ *Pintér István*: Hogy mindenki boldog legyen. Stollár Béla és hős társai emlékére. Népszabadság, 1964. december 23. 4.

²⁰⁹ Más források szerint Koroknay István zászlós, a Pesti Hírlap képszerkesztője és Homoki Nagy István – mindketten a 6. vkf. osztály munkatársai voltak – Szombathelyre szállították a nyomdagépeket. ÁBTL 3.1.2. -M27843/2. „Varga Sándor” és Önéletrajz. 1953. jan. 5. ÁBTL 3.1.5. – O-9506 Koroknay István.

²¹⁰ Dr. Faragó György visszaemlékezése ellenálló tevékenységére.1982. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 450.

²¹¹ *Lőcsei Gabriella*: Keserű lecke. Beszélgetés Deák Istvánnal Európa próbatételéről. Élet és Tudomány 71. (2016) 215.

²¹² *Deák I.*: Európa próbatétele i. m. 11.

²¹³ A mártírhaltalt halt Stollár Béla feljelentői a népbíróság előtt. Világosság, 1945. július 3. 5.

²¹⁴ Janikovszky Béla visszaemlékezése a Gömbös-szobor és a Városi Színház felrobbantására. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 15.

kerületben lelőtt testvérekért”.²¹⁵ Az viszont egészen bizonyos – s az 1944 végi infernális belvárosi viszonyokra jellemző –, hogy a Kossuth utcai robbantás után néhány nappal öt embert akasztottak fel a Szabadság téren. Néhányuk testén lövésnyom is volt.²¹⁶

Az akkori V. kerületben található Visegrádi utca 36. szám alatt működött a Radó Imre könyvkiadó körül szerveződő ellenállógóc.²¹⁷ Radó a világháború idején a Közművelődési Könyv és Hírlapterjesztő Kft egyik cégvezetőjeként szerzett nevet magának a könyves szakmában, jóllehet a közművelődést elsősorban ponyvakiadással igyekezett előmozdítani.²¹⁸ A „négy elemít végzett zsidó lektor szervező és gazdafőnök” körüli visszásságokat az a Bodnár István tűzte tollhegyre 1941 márciusában a magyar nemzetiszocialista mozgalom napilapjában, aki 1944 őszén már vele együtt mentette az üldözötteket.²¹⁹ Magyarai Endre Béla (Radó „csendes társa”) a magát a fenti címen hirdető „Magyarai Könyvkiadó Vállalat” révén legalizálta az egységet.²²⁰ A kiadóvezető életútja eddig feltáratlan, ahogyan kiadójának sincsen nyoma a korabeli forrásokban. Magyarai a német megszállás előtt még az Amulett Könyvkiadó és Terjesztő Vállalaton keresztül forgalmazott „kisregényeket” Horváth Máriával, majd a Radó kiadójánál is felbukkanó vitéz Rozs Kálmánnal együtt. Nem mellesleg – saját emlékei szerint – zsidónak minősülő alkalmazottaikat is ellátták itt okmányokkal.²²¹ A ponyvákra szakosodott zugcég után Milotay István lapja is

²¹⁵ A nyilasoknak többször meggyűlt a baja a robbantókkal, akik december 3-án a Városi Színházban megrendezett nyilas nagygyűlést zavarták szét ekképp. Kaesmann-Baritz egyébként a nyilas hatalomátvétel után az V. kerületi pártszervezet „karhatalmi ellenőre”, november végétől „védelmi vezetője” volt. 1945. augusztus végén életfogytiglani kényszermunkára ítélték háborús bűntettek miatt. Bár Kaesmann-Baritznak hivatásszerűen kellett foglalkoznia a kerületben tapasztalható „rendellenességekkel”, az ellenállókkal való konfliktusairól 1945-ben annak ellenére sem esett szó (BFL VII. 5. e. 3755/1950), hogy a rendőrségi nyomozás szerint 1945. január 10-én „a Hermina úton civilek rálöttek és megebesültek”. BFL – XXV.1.a – 1745 – 1945. Nem szólt róla az 1946-os, halálos ítélettel végződő eljárás során sem – egészen a vesztőhelyre történő kikísérésig. Itt azonban Kaesmann-Baritz állítólag kiegészítő vallomásra jelentkezett, melyben hosszan sorolta bűneit, például Stollár csoportjának „kiirtását”. *Palásti L.*: „Valójában én voltam Budapest védője!” i. m.

²¹⁶ 1944. dec. 20. Esetnapló, 1944. dec. 16–1944. dec. 31. OMSZ–KGM.

²¹⁷ Radóék (és például a Turán Könyv- és lapterjesztő Vállalat) mellett ebben az épületben működött az Auróra Könyvkiadó is. Náluk jelent meg a Magyar Nemzet náciellenes újságírójának, Kunszery Gyulának, valamint az MNFFB későbbi elnökhelyettesének, Eröss Jánosnak az egyik kötete is. A budapesti egységes hálózat (Budapest és környéke) távbeszélő szaknévsora, 1943. január. 205. és Magyar Nemzet, 1943. szeptember 29. 5.

²¹⁸ Radó kis híján Rejtő Jenővel is szerződött. Különös szerződéstervezetükhöz lásd *Bálint* Gábor: Rejtő Jenő utolsó kiadói. Magyar Könyvszemle 125. (2009) 481–482.

²¹⁹ *Bodnár István*: Ilyesmire is van rotációs papiros? A mai ponyvairodalom öl, butít és bűnre izgat. Tiltsa be a közoktatásügyi kormányzat a ponyvakiadványokat! Magyarország, 1941. március 30. 14.

²²⁰ A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon i. m. 269.

²²¹ Magyarai Béla: Néhai Radó Imre és Magyarai Béla által szervezett ellenállási mozgalom ismertetése. (1964. okt. 26.). A Radó–Magyarai csoportra vonatkozó dokumentumok. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 199.

hiába nyomozott 1944 januárjában.²²² A Szentkirály utca 11. szám alatt lakó Magyarit nevét 1945 tavaszán aztán meglepő helyen, „a VIII. kerületi nyilas kartotékokban” találták meg. Az előállított „író, újságíró” elismerte, hogy 1939 decembere és 1940 februárja között a nyilas párt tagja volt, amit azzal magyarázott, hogy ekkoriban a rendőrségnek dolgozott és Sombor-Schweinitzer József rendőr-főkapitányhelyettes utasítására lépett be a hungaristák közé információszerezés céljából (ám hamar dekonspirálódott). Ami az 1944-es évet illeti, egy nyomozói beszámoló szerint Magyarit felesége már 1945 tavaszán rendelkezett egy nyilatkozattal, mely igazolta, hogy férje az ellenállási mozgalomban fegyveresen részt vett. „Ép[p] a Radó-féle csoportnak volt tagja, mely csoportot a nyilasok kiirtották” – tette hozzá kételkedve az előállító nyomozó. Magyarit mindenesetre két nappal őrizetbevétele után, 1945. május 6-án szabadon bocsátották, még hozzá orvosi igazolásra hivatkozva.²²³ Nem tudjuk, mi volt a baja, de egy 1953-as állambiztonsági környezettanulmány szerint otthonának 1944-es lakónyilvántartásában „gyámoltként” szerepelt, sőt az egyik lakó elmeorvosintézetben a kezelésére is hivatkozott (jóllehet senki sem tapasztalt nála rendellenességet). Magyarit „a felszabadulás előtt lakókörnyezetében hírlapírónak adta ki magát. Azt, hogy tényleges foglalkozása mi volt, az adatszolgáltatók nem tudják” – olvashatjuk ugyanitt. 1944-ben „sapkája mellett kakastoll volt”, ami miatt határvadásznak vagy tábori csendőrnek tartották lakótársai.²²⁴ 1947-ben elismerte azt is, hogy 1944. november végétől ismét tagja lett a nyilas pártnak. Erre állítása szerint ezúttal a szociáldemokrata vezetők kérték fel.²²⁵ 1953-ban az ÁVH-n íratott önéletrajzában pedig arról is értekezett, hogy a hungaristáknál tapasztaltokról rendszeresen informálta a szociáldemokrata vezetőket. 1945 májusában ezt Szakasits Árpád igazolta neki.²²⁶

²²² „A telefonkönyvben hiába kutatunk az Amulet után [...], a magyar könyvkiadók országos egyesülete szintén soha nem hallotta hírét az Amulet kiadónak.” Az ismeretlenségben meghúzódo könyvkiadók. Uj Magyarország, 1944. január 23. 5. Vö. Hogyan szereztek maguknak vagyonekat a zugkönyvkiadók? Uj Magyarország, 1944. január 30. 5.

²²³ ÁBTL 3.1.9. V-93355 Földvári István és társai, 4–12.

²²⁴ ÁBTL 3. 1. 5. O-14448/1. Gyórvári József, 240–264. (Magyarit 1953 tavaszán külkapcsolatai miatt megpróbálták ügynököknek beszervezni. Uo.)

²²⁵ Magyarit 1945-ben a Kisgazdapárt, majd a Magyar Szabadság Párt tagja lett. 1947–1948-ban „demokráciaellenes szervezkedés” jelentésének elmulasztásáért internálták, majd fizikai munkásként dolgozott. ÁBTL 3.1.9. V-79453. Vér Zoltán és társai, 82–85. és Magyarit Endre Béla operatív kartonja. ÁBTL 2.2.1.

²²⁶ Magyarit Nagy Ferenc miniszterelnök is igazolta 1946. november 21-i keltezéssel. A Radó–Magyarit csoportra vonatkozó dokumentumok. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 199. Ennek ellenére Magyarit sem 1947-ben, sem 1953-ban nem említette Radót, pedig 1945-ben még hosszasan értekezett együttműködésükről. Magyarit Endre Béla vallomása. 1945. jún. 26. ÁBTL 3.1.9. V-91149. Vukits Erzsébet, 31–32.

Bárki volt is Magyar, Radóék a nyilas uralom kezdetén – Kiss Ferenc parrettás közvetítésével – kapcsolatba kerültek a Magyar Fronttal, sőt az MNFFB-vel (név szerint Nagy Jenő vezérkari ezredessel) is tárgyaltak. Összedolgoztak több ellenálló KISKA-val és egyéb csoportokkal (például a Hasomer Hacair cionistáival és a november végén kivégzett Kóródy Tibor újságíró sejtjével), s állítólag több száz embert mentettek ki a Tattersallból, az Albrecht laktanyából, valamint a gettóból.²²⁷ Csomoss Miklós vallomása szerint a csoport tőle kapta az utasításokat, míg ő robbanóanyagokkal, fegyverrel és kézigránáttal látta el a szervezkedőket. Bár a „Magyar–Radó-csoportra” vonatkozó, rendkívül szegényes szakirodalom nem szól róla, a világégést túlélő csoporttagok 1945-ben még KISKA-soknak nevezték magukat, közülük Schindler Lajos és Gellért Tamás pedig meg is nevezte az alakulatot. Eszerint 1944 decemberében a társaság magja V/3 KISKA néven működött.²²⁸ A legénység jó része a Sas utca 18-ban, egy kiutalt ötszobás lakásban volt elszállásolva.²²⁹ Magyar 1964-es emlékei szerint működésük során több tucat nyilast és németet öltek meg,²³⁰ s bár e számok lehetnek túlzóak, vesztüket éppen fegyveres fellépésük okozta. A Víg utcában ugyanis németekre lőttek magyar egyenruhába bújt (zsidónak bizonyuló) ellenállók, és a nyomok (vagyis a hamis papírok) a Visegrádi utcába vezettek. Az ügy felgöngyölítésére 1944. december 29-én két teherautónyi SS szállt ki, akik miután megtalálták az illegális iratokat, a Wesselényi utcai iskolába vitték a több turnusban összegyűjtött embereket. Nekik sok esélyük nem volt a túlélésre. „Akit vertünk és nem vallott vagy vallott, levetkőztettük és a világtóudvarban hátulról tarkón lőttük” – emlékezett az események egyik központi szereplője, a „22. SS páncélos hadosztály” kötelékébe tartozó magyarországi SS-tag.²³¹

²²⁷ *Bodnár István: 25 éve ölték meg őket.* Magyar Hírlap, 1969. december 30. 5. (A két Bodnár-cikk szerzői azonossága az idézett levéltári anyagokból nyilvánvaló.)

²²⁸ *Jegyzőkönyv.* Bp., 1945. ápr.21. ÁBTL 3.1.9. V-91149. Vukits Erzsébet, 78. A csoport KISKA mivoltához lásd továbbá Beck Pál, Schindler Lajos és Wallisch Andor vallomásait. ÁBTL. 3.1.9. V-93814, Klébert Ferenc, 14. 24. 26., Csomoss Miklós vallomása (1945. jún.18.) Uo. 12. (Az V/3 KISKA kapcsolatát a Markovits István vezette V/2–3. KISKA-val további kutatásoknak kell tisztáznia.)

²²⁹ Gellért Tamás: *Aszfaltpartizánok /Radó csoport/ d. n. HIM HL. Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 198.*

²³⁰ Magyar Béla: *Néhai Radó Imre és Magyar Béla által szervezett ellenállási mozgalom ismertetése.* (1964. okt. 26.). A Radó–Magyar csoportra vonatkozó dokumentumok. HIM HL. *Ellenállási Gyűjtemény/Magyarország, 199.*

²³¹ Klébert Ferenc vallomása. 1945. szept. 13. ÁBTL. 3.1.9. V-93814, Klébert Ferenc. 8. Klébert valószínűleg a 22. SS-lovashadosztály valamelyik alegységébe tartozott. A budaörsi illetőségű fiatal embert utóbb halálra ítélték és kivégezték. *Friss Ujság*, 1948. február 28. 5. A csoport lebukása miatt először Radó 1944. karácsonyán menesztett titkárnőjét, az albérlőként továbbra is a Visegrádi utcai lakásban élő Vukits Erzsébetet gyanúsították meg árulással. Tény, hogy bár a helyszínre érkező SS-ek Vukitsot találták a helyszínen a hamis papírokkal, a tanúk által igen negatívan lefestett nőt mégis szabadon engedték a Wesselényi utcából. Klébert azonban 1945-ben igazolta Vukits ártatlanságát. ÁBTL 3.1.9. V-91149. Vukits Erzsébet. Radó titkárnője ezután elhagyta az országot („kivándorolt”). Dátum nélküli feljegyzés. Klébert Ferenc. BFL XXV.2.b. 7050/1947.

A „Radó–Magyar csoportból” 81 főt végeztek ki az iskolában, köztük a „Réthy” néven konspiráló parancsnokot, vagyis Radót.²³² Ez volt a magyar ellenállást érintő legdrasztikusabb megtorlás a második világháborúban.

A „Magyar Királyi II. Honvéd K. Zászlóalj”

Az V. kerületben, a Bástyá utca 11. szám alatt állt az Emericana székháza. Bár a katolikus egyetemi és főiskolás diákok szervezete a német megszállás idején formálisan állítólag nem működött,²³³ tagjai aktívan részt vettek a Pázmány Péter Tudományegyetemen megszervezett nemzetőr zászlóalj megalakításában, egyúttal azt is lehetővé téve, hogy a Bástyá utcai épületet a Magyar Front Intéző Bizottsága a birtokába vegye. A Pázmány-os nemzetőrség irányítását idővel „Kálnay tartalékos hadnagy” vette át, aki a Magyar Királyi II. Honvéd K. Zászlóalj pecsétjét viselő zsoldkönyvekkel látta el embereit. A zászlóalj sikerrel került el a nyugatra való kitelepülést. Együttműködtek Gidófalvyékkel, sőt egy darabig a Vilmos főherceg laktanyában szállásolták el a diákokat, akik gyakorlatozásukkal a szovjet felderítők figyelmét is felkeltették. „November derekán” aztán Bán András segítségével négyszázan áttelepültek a Hirsch-féle gyártelepre a Keleti pályaudvar mellé (Asztalos Sándor utca 10–11.).²³⁴ Miután Kálnay eltűnt, Szécsy János, majd Schaár Leó lett az új parancsnok. Az alakulat öt veszteséges vasúti szerelvényről hadianyagot „vételezett”, amelyet ellenálló alakulatok között osztott szét. Felfegyverzett járőreik felléptek a nyilasok ellen, illetve teherautókat tettek mozgásképtelenné. Az újra központjukká lett Bástyá utca 11. szám alatt több megbeszélést is tartottak, például Gidófalvy Lajossal, illetve Magyary Ferencsel. Utóbbival december második felében merész (és végül sikertelen) tervet dolgoztak ki Hindy Iván „átállítására” és Budapest nyílt várossá tételére. A Magyar Királyi II. Honvéd K. Zászlóalj jó része a háború után hadifogságba került.²³⁵

Szécsyék sorait erősítette a század második felében neves amerikai üzletemberré avanzsáló Fábry Pál. A jómódú katonacsaládban, hadbíró ezredes (később tábornok) gyermekeként született fiatalember sokáig az aranyifjak gondtalan életét élte.

²³² A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon i. m. 270. A külső fegyverraktárral (Mexikói út 52/b. II. 2.) is rendelkező, hálózat-szerűen működő csoport létszáma állítólag 457 fő volt. Az egyik volt csoporttag szerint a „Radó Imre-féle KISKA (...) 46 tagja közül négyen maradtak életben”. Összefoglaló, Bp., 1953. ápr. 11. ÁBTLL BM Központi Fogyatéék 5288. Szamosi Tibor, 7.

²³³ *Ligeti Imre: Az Emericánáról*. In: Magyarország 1944. Fejezetek az ellenállás történetéből. Szerk. M. Kiss Sándor. Bp. 1994. 297. Az Emericana inaktivitásának ellentmondanak a korabeli sajtótudósítások. Vö. például Megnyílik az Emericana országos fényképképzőállítása. Esti Ujság, 1944. június 10. 4.

²³⁴ *Szécsy János: Egy pesti „magánhadserg” hősi élete és halála*. Új Magyarország, 1947. január 25. 12.; Hirsch Mihály gyártelepéhez lásd A budapesti egységes hálózat betűrendes távbeszélő névsora. Bp. 1940. 188.

²³⁵ *Ligeti I.: Az Emericánáról* i. m. 297–300. Az alakulat történetét Szécsy jórészt álnevekkel és enigmatikus stílusban foglalta össze visszaemlékezésében, lásd *Szécsy J.: Fekete sereg* i. m.

Baráti köre Bárándy Györgytől Imrédy Béla fiaiig terjedt, külföldi útjain pedig tudósítóként is kipróbálhatta magát. Így például Svájc modern „házi hadseregét” mint az ország függetlenségének egyik fő zálogát méltatta 1940 nyarán.²³⁶ Fábry részt vett a felvidéki, az erdélyi és a délvidéki magyar bevonulásokban.²³⁷ A keleti fronton tartalékos tüzér zászlósként, majd 1942 végén a kijevei magyar rádióállomásnál haditudósítóként szolgált, és többször végzett futárszolgálatot. „Felfogása az akkori idők szerint baloldali volt, annál is inkább, mert édesapja zsidó származású volt” – tette hozzá egy 1945 utáni ügynökjelentés.²³⁸ Fábry a keleti fronton propaganda röpcédulákat szerkesztett, propaganda előadásokat tartott és a partizánok ellen folytatott harcból is kivette a részét, miközben – publikált naplóbejegyzései szerint – egyre kisebb lelkesedéssel küldte haza „hősi eposzoknak” nevezett „meséit”. 1943 februárjában már hamisított nyílt parancssal szerzett élelmet a németektől, s az orosz és az angol rádiót hallgatta. 1943. október végén rendszeresen tárgyalt az angolokkal is kapcsolatban álló leMBERGI „lengyel organizáció” képviselőivel, akiket hamis iratokkal látott el (miközben Saly Géza barátja az ukránokkal „paktált”). Miután december elején Varsóban ellopták Fábry autóját, benne munkanyagaival, letartóztatták, és csupán barátai, valamint édesapja közbenjárása nyomán szabadult az év végén „a kremeneyeci várbörtönből”.²³⁹

Fábry mindeközben 1943-ban elvégezte a jogi egyetemet és az Athenaeum Kiadó tisztviselőjeként kezdett el dolgozni. A német megszállás alatt „Gombos százados” álnéven vett részt az ellenállásban, és Tartsay Vilmos szárnysegédje, valamint a különböző ellenállási csoportok összekötője lett. Az illegális iratokat Fábry munkahelyén, „az Athenaeum nyomdában hamisították [...]. 1944-ben főleg üldözöttek megszabadításával foglalkoztak. Ezt igen ügyesen csinálták, bár anyám megjegyzése szerint pénz is kerestek rajta” – tette hozzá „Bokor Péter” ügynök, vagyis Bárándy György, aki Fábry unokatestvére volt, s akinek édesanyja Fábryék „irattárának” kezelőjeként működött 1944-ben.²⁴⁰ „Gombos százados” jó kapcsolatot ápolt Carl Lutz svájci konzullal, akinek felkérésére védett házakat is őrzött egységével. Több ezer ember életét sikerült így megmenteniük, jóllehet épp a fő menedék, vagyis a Vadász utcai „Üvegház” vezetőjének, vagyis Weiss Arthur ügyében nem

²³⁶ Vö. Fábry Pál: „Svájc szabad, független és semleges szabad”. 8 Órai Ujság, 1940. augusztus 20. 6.

²³⁷ László Ágnes: Egy sors, egy század. Fábry Pál élete mozaikképekben. Bp. 1997. 31–45.

²³⁸ Fábry hadbíró édesapját eszerint származása miatt nyugdíjazták. Dátum nélküli jelentés. ÁBTTL 3.1.2. M-18661 „Bokor Péter”.

²³⁹ László Á.: Egy sors, egy század i. m. 75–122. Vö. ÁBTTL 3.2.5. O-8-018/2 „Colorado”

²⁴⁰ Egy helyen (Üllői út 119.) is laktak. Jelentés, 1960. jan. 28. ÁBTTL 3.1.2. M-18661 „Bokor Péter”. A nyilas uralom alatt az Üvegházban szervezkedő cionista fiatalok az Athenaeumban nyomtatták a léfontosságú svájci papírokat, így nem meglepő, hogy együttműködtek Fábryval is. *Gur D.*: Együtt az ár ellen. i. m. XIV.

járt sikerrel.²⁴¹ 1944 utolsó napján – a „Fegyveres Nemzetiszolgálat meghatalmazottjaként” fellépő Horváth-Kovács Attila zászlóssal összejátszva²⁴² – még meg tudta óvni az itt védelmet kaptak többségét az épületbe hatoló hatvan nyilastól, másnap azonban Weiss Arthur Fábry biztatására elhagyta a védett területet, és aztán soha többet nem látták.²⁴³ Weiss rejtélyes halála miatt Fábry ellen 1945 után nyomozást indítottak, melyből végül nem lett eljárás, mégis hozzájárult a Tildy miniszterelnök titkáráként, majd diplomatapályán tevékenykedő egykori ellenálló disszidálásához.²⁴⁴

Az V/2–3. KISKA

Lipótváros zsidónak minősített lakosságát igyekezett menteni a V/2–3. KISKA, melynek az a Markovits István hadapród őrmester volt a parancsnoka, aki már 1944 nyarán Szemes István repülő százados mellett tevékenykedett.²⁴⁵ Körletük a Szemere utcai előljáróság, majd Honvéd utca 28–30. szám alatt működött. Bár létszámuk 350 főről állítólag hamar 1200 főre ugrott, ami ütőképes egységet sejtet, Markovitsék nem vállalkoztak kockázatos akciókra. Fő céljuk az embermentés volt. Baj esetén egy bizonyos „Sassy tábornokra” (Szemes fedőneve) hivatkoztak kellő határozottsággal. Az 1944. december 12-ei kitelepítési parancsot követték, ám Markovics Ó-Komáromban szélnek eresztette embereit.²⁴⁶

KISKA a Városházán (IV. kerület)²⁴⁷

Az államigazgatásban dolgozók „csöndes” ellenállása alulkutatott területe a német megszállásnak,²⁴⁸ pedig még a budapesti Városházán is voltak náciellenes

²⁴¹ Az Üvegházban folyó kiterjedt embermentéshez lásd *Kövágó Sarolta*: Üvegház – üvegsziget. Budapest, V. kerület, Vadász utca 29. In: Tanulmányok Budapest múltjából 38. Bp. 2013. 197–214.

²⁴² *Sz. J.*: Horváth-Kovács Attila „nyilas” zászlós megment 200 embert. Új Magyarország, 1946. január 9. 12. Vö. *Győri György*: Megmeneküléseim. Hosszú levél unokáimnak. Bp. 2001. 90.

²⁴³ Weiss távozásának körülményeit illetően számos elképzelés ismert. Vö. *László Á.*: Egy sors, egy század i. m. 142–166. Ezt követően, 1945. január elején Mikó Zoltán vezérkari százados felvette a kapcsolatot Fábryval a rózsadombi frontszakasz szovjeteknek történő megnyitása érdekében, ám a terv dugába dőlt. Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 498–504.

²⁴⁴ *Kovács G.*: Alkonyat Budapest felett i. m. 321–322., 422–423. „A pótnyomozás azt derítette ki, hogy gyanúsított válságos helyzetekben saját életének kockáztatásával számos üldözöttnek segítséget nyújtott.” Határozat, 1948. jan. 5. ÁBTL 3.1.9, V-151109. Nü. anyag. vizsgálati dosszié. Fábry felelősségét hangoztatja Weiss elhurcolásában: *Ember Mária*: A cinkos vállat von. Magyar Nemzet, 1989. augusztus 29. 7.

²⁴⁵ Szemest november közepén a nyilasok le is tartóztatták. Ismeretlen részletek az ellenállási mozgalom történetéből. Beszélgetés a deportálásból hazatért Szemes István repülőőragnnyal. Demokrácia, 1945. augusztus 19. 3.

²⁴⁶ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 504–507. Vö. Magyar Hírlap, 1983. január 27. 9.

²⁴⁷ 1944-es állapotok szerint.

²⁴⁸ Bár az itt tárgyalt csoportot nem említi, az adminisztratív ellenállásra számos példát hoz, lásd *Veszprény László Bernát*: Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt. Bp. 2019.

hivatalnokok, akik utóbb ellenállási csoporttá szerveződtek. Fegyveres bázisukat a Szádeczky Kardoss László fogalmazó vezette IV. kerületi KISKA képezte. A mérnökök, tisztviselők, nyomdászok és segédhivataliak alkotta csoport szoros együttműködésben dolgozott a VI. kerületi nemzetőr századdal, majd KISKA-val.²⁴⁹ Szádeczkyék összeköttetésben álltak a MÁV Gépgyár ellenállási mozgalmával, az Egyetemi Könyvtár, az Eötvös Collegium és a Szent Imre Kollégium németellenes csoportjaival, a Teleki Pál Munkaközösséggel, a francia hadifoglyok fegyveres csoportjával, az MNFFB-vel, sőt az illegális kommunistákkal is.²⁵⁰ A nyilas hatalomátvétel időszakában már „minden kritikát kiálló szigorú konspiráció színhelye” volt a székesfevárosi központi hivatala, ahol az MNFFB röplapjait is sokszorosították. Nyomdájuk „segítségével okmányokat, igazolványokat gyártottak az üldözötteknek, élelmiszert látáltak el az illegális kényszerülteket. Több mint háromezer mozgósított bevonultatását sikerült megakadályozniuk.” Emellett szabotálták a nyilas rendeleteket, és eredményesen akadályozták a köztisztviselők és a közületek nyugatra evakuálását. „Csaknem ezer menekültet bújtattak el a kórházakban, a Svéd Vöröskereszttel együttműködve vagy a svájci követség védnökségét megszervezve. Megakadályozták a távbeszélő központ tervezett elpusztítását, a nyomdagépek elszállítását”, valamint megszállási tervet dolgoztak ki egy közös katonai akcióra a Vörös Hadsereggel, mely munkahelyük átvételét eredményezte volna. A szovjetek helyett azonban a szervezkedést felgöngyölítő nyilasok látogatták meg őket, akik a Margit körúti fogházba hurcolták a csoport több tagját. „Volt, aki belerokkant a vattába, másokat továbbvittek Sopronkőhidára, később a bernai koncentrációs táborba, s nem mindenki érte meg 1945 áprilisát” – olvashatjuk egy 1985-ös újságcikkben.²⁵¹

KISKA a VI. kerületben

A VI. kerületben működött Déry Jenő századosnak a Lovag utcai iskolába telepített KISKA zászlóalja. Déry – Ferenczihez hasonlóan – civilben fűszer, gyarmat- és háztartási áru nagykereskedő volt,²⁵² emellett kerületi leventeparancsokként is nevet szerzett magának a környéken.²⁵³ Katonai pedigéje sem volt rossznak mondható: a kőszegi cőgerájban (bentlakásos katonatisztképző középiskolában)

²⁴⁹ *Gazsi J.*: A honvédség kiegészítő karhatalom helye, szerepe i. m. 39.

²⁵⁰ Markos György a vele kapcsolatban álló városháziakat amatőr, kezdetleges ellenállócsoportnak ábrázolja memoárjában. *Markos György*: Vándorló fegyház. Bp. 1971. 20–51. Az ellenszenv kölcsönös lehetett; legalábbis egy ügynökjelentés idézi Szádeczky Kardost, miszerint Markos 1944-ben a Magyar Front nevéit adta ki a hivatalos szerveknek. Jelentés, 1955. márc. 1. ÁBTL 3.1.9. V-129283/6. Márton Endre.

²⁵¹ *Buza Péter*: Egy tárló a Városházán. „Könyökvédős” ellenállók. Magyar Nemzet, 1985. március 23. 7.

²⁵² BFL VII. 180. 3327/1941 Dr. Barcs Ernő közjegyző iratai.

²⁵³ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 515–520.

szerzett érettségit a Ludovika Akadémia követte, ahol 1937-ben avatták tiszté. A visszacsatolások idején Kassán, Rahón és Kolozsvárott szolgált, majd 1941-ben saját kérésre szolgálaton kívüli viszonyba helyezték. 1944-ben reaktiválták.²⁵⁴ Kisegítő honvéd karhatalmi alakulatával a Danuvia gyárból hamis papírokkal nagy mennyiségű géppisztolyhoz jutottak, melynek felét a XIII/1 KISKA-nak adták át (de a Városházán szerveződő ellenállással is kapcsolatban álltak). Eleinte nem voltak sokan, a 120–140 fős létszám magját diákok és Aradi utcai leventék alkották. Karácsony után aztán már körülbelül 800 fő verődött össze pár tucat tiszttel vezetésével a Lovag utcában. Déryék fő profilja szintén az embermentés volt, amit olykor „Gróf Ferenc pártszolgálatos vezetővel”, néha rendőrökkel alkudozva tudtak eredményesen művelni.²⁵⁵ „Muszosokat bújtattak”, svájci házakat őriztek (az „Üvegház” védelméből ők is kivették a részüket) és visszahozták a vecsési frontra kivezényelt leventéket. Náluk lelt menedékre Kossa István is, aki a Vörös Hadsereg megbízásából jött át a fronton. Az alakulat kötelékébe tartozó Décsi Gábor így emlékezett vissza a sajátos körülményekre: „gyalogsgági kiképzésre vezettem a zászlóaljat a Ligetbe. Az Aradi utcán mentünk végig, ahol az utolsó utcagyerek is ismert engem, tudta rólam, hogy zsidó vagyok. Így tudták azt is, hogy ez a katonásdi egy álkatonásdi és gyerekeik valószínűleg jó helyen vannak.”²⁵⁶ Déry, míg alakulatát 1944. december 8-án Komáromba nem vezényelték, hamis jelentésekkel húzta az időt, ekképp igyekeztél elkerülni a fiatalok bevetését. 1944. december 21-én aztán nyilvánvalóvá lett számára, hogy a végcél nem Komárom, hanem Németország, így saját maguk gyártotta nyílt parancssal visszatértek „Budapest védelmére”. Az ostromgyűrű bezárulva előtt felduzzadt létszámmal érték vissza a fővárosba, ahol december 30-án a Nagymező utcai Rádus házba, az Arizóna mulató pincéjébe települtek. Itt neves művészeket is bújtattak (például Alfonzót, László Dezsőt, Bársony Istvánt vagy Dajbukát Ilonát), emellett lovat vágtak és kenyeret sütöttek az éhező lakosságnak. Január 8-án Déryt és helyettesét, Sebestyén Sándor főhadnagyot Nidosiék a Városház utca 14-be rendelték és letartóztatták. Déry a Vár pincéiben raboskodott, ahol egy hadbíróóság halálra ítélte, míg helyettesét a zászlóalj ellenőrzésével bízták meg.²⁵⁷ Az ítélet végrehajtására már nem került sor.²⁵⁸

²⁵⁴ HIM KI Személyi okmánygyűjtő 14388. Déry Jenő

²⁵⁵ Déry Jenő: A VI. kerületi KISKA zászlóalj tevékenysége és ellenállása. Mo-i partizánmozgalomról és KISKA zlj tevékenységéről leírás. ÁBTL A-1139.

²⁵⁶ Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 517.

²⁵⁷ Sebestyén Sándor olvasói levele. Magyarország 9. (1972) 38. sz. 31.

²⁵⁸ A kitörés után Déry egy NKVD (az orosz Belügyi Népbiztossághoz tartozó) századostól pecsétes igazolást kapott és megalakította a Budai Magyar Katonai Parancsnokságot, mely a Logodi utcai NKVD központ mellé lett beosztva. Déry Jenő: A VI. kerületi KISKA zászlóalj tevékenysége és ellenállása. Mo-i partizánmozgalomról és KISKA zlj tevékenységéről leírás. ÁBTL A-1139. Alakulatának

Déryéktől nőtt ki az a nemesfemes szakszervezetben nevelődött ifjú munkás csoport, mely Balogh József, a Lantos-fivérek és mások vezetésével VI/2 KISKA néven önállósult. Körletük a Valéria-telepen, az Aszódi utcában volt. Fő profiljuk a röplapok (például a „Halál a német megszállókra” kezdetű) és a hamis iratok gyártása volt, de a németek ejtőernyős utánpótlását is pusztították a bekerített Budapesten. Hogy ne legyenek teljesen védtelenek, pisztolyokat vettek a Teleki téri piacon, az Alkotás utcai helyőrségi kórházban pedig cigarettát cseréltek fegyverre egy műtőssel, de a senki földjévé lett Vecsésen is zsákmányoltak. Nagyobb fogás várta őket a ferencvárosi pályaudvaron, ahonnan tekintélyes mennyiségű fegyvert „vételeztek” vagonokból. Ezt később a szovjeteknek adták át. A Valéria-telepi vagányok 1945. január 4-én buktak le, de a kikerkező csendőrök elől némi tűzharc árán sikerült elmenekülniük a közeli Egres-erdőbe.²⁵⁹

KISKA a VII. kerületben

A budapesti gettó mellett működött a VII/1 KISKA. Sok oka lehet annak, hogy az ő történetük feledésbe merült. A parancsnokot, a Párizst is megjárt tanítót, Farkas Imre tartalékos zászlóst megölték, helyettese Perényi Lukács báró 1945 után diszszidált, és Peruban telepedett le, az állomány pedig szétszóródott. Farkasék Novák Károlyon keresztül már 1944 nyarán kapcsolatba kerültek a kommunista párttal, annak katonai szárnyával, vagyis a 1940-es évek végén kivégzett Pálffy Györggyel és Sólyom Lászlóval.²⁶⁰ Mindeközben Perényiék a budapesti francia ellenállással is együttműködtek.²⁶¹ A báró és emberei az István utca 20. szám környékén, elhagyott házakban kvartélyozták be magukat és igyekeztek látványosan gyakorlatozni, míg a körlet az Abonyi utcai iskolában működött. A VII/1 KISKA főképp fegyverszerzéssel és röplapozással hívta fel magára a figyelmet – többek között a nyilasokét. Miután Farkas néhány „tanítványa” Csepelen lebukott, december elsején Farkast és Perényit is elfogták.²⁶² Mindketten a Margit körútra, majd Sopronkőhidára kerültek. Perényi budapesti fogsága alatt „nem nagyon ült, inkább feküdt, mert talpát gumibottal verték a nyilas csendőrök” – emlékezett rabtársára Boldizsár Iván.²⁶³

egy része ugyanakkor szovjet hadifogolytáborba került Gödöllőre, ahonnan Vörös János közreműködésével sikerült kiszabadítani az „ellenállásban résztvevő honvédeket”. Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 515–520.

²⁵⁹ *Kocsis Tamás*: Az Aszódi úti VI/2. Magyar Nemzet, 1965. április 11. 7.

²⁶⁰ A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon i. m. 87.

²⁶¹ Hogyan segítették erővel, ésszel, emberáldozattal a francia „évadé”-k a magyar ellenállási mozgalmat? Az egész háború alatt rövidhullámú adó működött a francia követségben. Új Magyarország, 1946. augusztus 27. 11.

²⁶² Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 523–524.

²⁶³ *Boldizsár Iván*: „Bíró Bertalan”. Napló és emlékezés Bajcsy-Zsilinszkyról. Népszabadság, 1975. január 19. 7.

Mégis ő járt jobban, mert Sopronkőhidáról kiszabadult, míg Farkast az SS-ek 1945 tavaszán sokadmagával továbbhajtották Ausztriába, hogy aztán ott az egyik társával megkísérelt sikertelen szökést követően agyonkínózzák, majd Persenbeug váránál agyonlőjék.²⁶⁴ Az elfelejtett tartalékos zászlós 1945 utáni reputációját jelzi, hogy 1946 nyarán az „ellenállási mozgalomban részt vett hősi halottként” a Magyar Szabadság érdemrend ezüst fokozatában részesülők mindössze tizennégy fős körébe tartozott – többek között Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János, Nagy Jenő és Tartsay Vilmos társaságában.²⁶⁵

Konklúzió

1945. január 6-án Vajna Ernő, Budapest nyilas kormánybiztosa feloszlatta a KISKA-t és tagjait kötelezte, hogy vonuljanak be a Hungarista Légizóba.²⁶⁶ Mint láthattuk, legkésőbb a következő napokban fel is számolták az összes olyan egységet, ahol a parancsnok koordinálásával jelentősebb ellenállási tevékenység folyt.

A KISKA-parancsnokok nem vonalvezetőn érkeztek el az ellenálláshoz. Többük komoly jobboldali paramilitáris vagy diverzáns (rongyos gárdista, partizánvadász, vkf. stb.) tapasztalatokkal rendelkezett, amit kamatoztathattak is a budapesti katlanban. Feltűnően sok közöttük az olyan karrierív, amelyet az antropológiai irodalom a *trickster* kifejezéssel ír le. Olyan „örök bolyongók” ők, akik határhelyzetekben kerülnek pozícióba, miközben az őket felszínre juttató struktúrák éppen szétesőben vannak.²⁶⁷ Tevékenységük ezért nem írható le ideológiai szempontból – például a fasiszta-antifasiszta tengely mentén –, jóllehet esetünkben a parancsnokok 1944-es nyilas- és náciellenességéhez nem férhet kétség. Csakhogy ez az attitűd nem zárja ki a hivatalos vagy éppen szélsőjobboldali kötődéseket, sőt akár a korábbi nyilas párttagságot sem, ahogyan mindezekre számos példát láthattunk. 1944-es fellépésüket az emberieségi szempontok mellett motiválhatta a magyar fajvédelem eszmeiségének érvényesítése és a várható új kurzus felé való igazodás is. S míg ők nagy erővel konspiráltak, legénységük tagjai között voltak beavatottak, voltak részlegesen informáltak, de a legtöbben alighanem

²⁶⁴ *Almágy Pál*: Sopronkőhidai napló. Bp. 1984. 182–184. Budapesten az Almágy tér 16. szám alatti mentőállomáson is működött egy KISKA, mely embermentésre specializálódott. Beépültek a nyilasokhoz, akikkel halálos áldozattal járó összetűzést is vállaltak. Kapcsolatban voltak Kiss Károly kőbányai partizánjaival. Gazsi kandidátusi, MTA Kt D/14.302. 525–526.

²⁶⁵ A posztumusz elismerést a köztársasági elnök és a miniszterelnök adományozta. Magyar Közlöny, 1946. augusztus 27. 1.

²⁶⁶ *Kovács Z. A.*: A Szálasi-kormány belügyminisztériuma i. m. 134.

²⁶⁷ *Szakolczai Á.*: Marginalitás és liminalitás i. m. 14. „A bizonytalanság, a válság, az ambivalencia a trickster birodalma, ahol az addig marginális, minden kereten kívülálló alakok egyszerre a középpontba kerülnek”. Uo. 21.

csak túl akarták élni a véres összeomlást és sodródtak az eseményekkel. Emellett mindig, mindenhol akadnak olyanok is, akik szeretnek a zavarosban halászni. Kröszl Vilmos pályája a legjobb példa arra vonatkozóan, hogy egy katonaszökevény nemcsak egy „dekkoló” alakulatnál vagy egy aktív ellenálló csoportnál találhatta meg a számításait, de kiköthetett akár a nyilasoknál is.²⁶⁸

Azt is érdemes megfontolni, hogy a kortársak többsége elsősorban nem elvi alapon viszonyult a fasiszta, nemzetiszocialista és kommunista (vagy bármely más) rendszerekhez, hanem saját boldogulásának és esetleg az ország gyarapodásának prizmáján keresztül.²⁶⁹ A felgyorsuló nagypolitikai sakkjátszma pedig néhány év alatt akár 180 fokos fordulatot is eredményezhetett e berendezkedések megítélésében. Juhász Gyula szavaival élve: Franciaország gyors kapitulációja 1940 júniusában „gátszakító hatással volt a magyar középosztályra” a Harmadik Birodalom diktálta „új Európába” vetett hitet illetően, ám ez a hit a 2. magyar hadsereg doni katasztrófája nyomán, 1943 elején már megrendült.²⁷⁰ Bő másfél évvel később a testközelbe érő front, a Vörös Hadsereg megérkezése immár minden tisztán gondolkodó számára egyértelmű helyzetet teremtett a Harmadik Birodalom – és szövetségesei – sorsát illetően. Mindezzel együtt a kommunista behatás nem volt meghatározó a kiegészítő honvéd karhatalomban. A KISKA kötelékében folytatott, nehezen követhető, de kiterjedt érték- és embermentésnek nem valamely ideológia vagy párt, hanem az összeomlás és az államigazgatás anarchiája volt az elsődleges kontextusa.

THE AUXILIARY MILITARY POLICE FORCE AND RESISTANCE IN BUDAPEST, 1944–1945

by Ákos Bartha

SUMMARY

The study explores the role of the Auxiliary Military Police Force (KISKA), established in November 1944, in the resistance against the Germans and the Arrow Cross in Budapest. Having briefly summarized the conceptual and methodological problems that hinder

²⁶⁸ Kröszl katonaszökevényként jelentkezett a nyilas pártba a hatalomátvétel után. *Lénárt András: A megtalált ellenség – Egy nyilasok ellen folytatott nyomozás a hatvanas években.* In: *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989.* Szerk. Ungváry Krisztián. Bp. 2013. 380. Plasztikusan, folyamatában ábrázolja a „kisemberek” 1944-es sodródását Zoltán Gábor a XII. kerületi nyilasokról írt regényében. *Zoltán Gábor: Orgia.* Bp. 2016. (A szerző ugyanakkor felettébb kérdéses módon használja a történeti forrásokat.)

²⁶⁹ Ehhez az attitűdhez a budapesti házmesterek példáján keresztül lásd *Ádám István Pál: Házmesterek a vészorkorszakban.* Századok 153. (2019) 691–715.

²⁷⁰ *Juhász Gyula: Uralkodó eszmék Magyarországon 1939–1944.* Bp. 1983. 104.

the research, the author surveys the organizational history of KISKA before examining and assessing, on the basis of extensive source material, the history and accomplishments of the most important resistance units. The career of the commanders and deputy commanders with a (far-)right political background who took part in the conspiracy are also reconstructed in detail. This analysis sheds light on the causes and, partly, on the working of contact networks which, as described in the paper, extended from the various communist factions to the Arrow Cross. Instead of applying an “anti-fascist paradigm” the author interprets in the conclusion the armed resistance and human salvation pursued in the KISKA from a more pragmatic approach, involving new research concepts.